

ДЖЕМИЛЬ
СЕЙДАМЕТ

АБДУЛЛА ДЕРМЕНДЖИ

ЭДЕБИЙ СУРЕТ

**ДЖЕМИЛЬ
СЕЙДАМЕТ**

**АБДУЛЛА
ДЕРМЕНДЖИ**

Эдебий сурет

ТАШКЕНТ
Гъафур Гъулам адына
эдебият ве санъат нешрияты
1981

8С (Тат)
С40

С $\frac{70202-35}{М 352 (04)-81}$ 160—81 4603010202

© Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрия-
ты, 1981 с.

Тарихта улу, инкылябий девирлер талантларны уянта ве тапалар; чокътан-чокъ айтувлы, атта улу адамларны, генийлерни догъуралар. Октябрь социалист революциясындан башлагъан вакытлар да бойле девирден бири эдилер.

Инкылябий девирде яшагъан, онынъ махсулы олгъан илери адамлар, кунеш ышыгъы киби, окъуды, бильди ве инсаниет нурларыны этрафкъа сача башладылар. Эзильгенлерни, хорлангъанларны, узун вакыт артта къалгъанларны аякъкъа турсаттылар, писликлерден темизледилер, актив яшайышнынъ, курешнинъ бахтиярлыгъыны оларгъа ашладылар.

Абдулла Дерменджи де шу девирнинъ адамы эди. Мен онынъ акъкъында ильки кере 1927—1928 сенелери Москвада окъугъанда, анда яшагъанда эшиткен эдим. О заманлары онынъ бир къач макъалелерини окъугъан эдим. Лякин онынъ озюни ич де корьмеген эдим. «Бир кере корьмек, он кере эшитмектен гузельдир», дейлер. Бу пек догъру.

Аджеба, табнаты, акъыкий фикирлери насыл? Яхшы адаммы? Бу суаллер башымда долана эдилер. О девирде, кескин сынфий куреш кеткен вакытта, озьлерининъ акъыкий

тюшюнджелерини, сиясий кыяфетлерини
перделемек истегенлер де аз дегиль эдилер.

1928 сенеси июнь айынынъ сыджакъ, ель-
сиз, тынч куньлеринден бири эди. Мен Мос-
квадан Симферопольге посзден келип тюш-
тим. Вокзалнынъ огюндеки мейдангъа чы-
кып,этрафкъа козь ташладым. Бир къач фа-
этоннынъ атлары сыджакътан ёрулып, юкъ-
лагъан киби туралар. Къуйрукъларыны сал-
лап, беденлерини раатсызлагъан чибинлерини
къувалар. О заманлар шеэрде эсас транс-
порт автомобиль дегиль де, ат арабалары
эдилер. Симферополь вокзалынынъ огюнде
ёлджу беклеп тургъан арабаджыларнынъ озь-
лерине хас урбалары бар эди. Арабаджылар
да отургъан ерлеринде юкъсурайлар. Сы-
джакътан этрафта эр шей юкъудан буюкъкъан
киби корюне. Бу арада сагъ тарафта, менден
бир къач адым авлакъта, чиберек давулы-
нынъ янында чомпайып отургъан чиберекчи
козюме илишти. Москвада булунгъанда чокъ
вакытлар чиберек ашамагъан эдим. Оны
корьгенимнен, иштаам ачылды. Къуванчнен
чиберекчиге таба ашыкътым. Чемоданымнынъ
устюне отурып, тойгъандже чиберек ашадым.
Сонъ фаэтонлардан бирини киралап, Симфе-
ропольнинъ Битакская сокъагына ёл алдым.

Меним анам, бабам, къардашларым бу
сокъакъта кой хозяйствосы техникумынынъ
бинасында яшай эдилер.

Мына, вокзал мейданындан башлагъан
бульвар. Бундан дёрт йыл эвельси, Совет
партия область мектебинде окъугъанда, бу
бульварны бизим мектепнинъ курсантлары

мейдангъа кетирген эдилер. Базар ве раатлыкъ кунълери терек отурттылар, сувардылар, чечекзарлар къаздылар. Бундан эвель бу ер бош, титис, чёплюк толу бир мейдан эди. Шимди исе о кучюк, зайыф тереклер оськен, къуветлешкен ве гурьлешкенлер. Оларнынъ ешилъ япракълары этрафкъа салкъын кольгелерини джайгъанлар. Анда къартлар раатлана, балалар ойнайлар.

Бульварнынъ сол тарафында Кърымдаки ильк рабфак бинасы. Бульварнынъ сагъ тарафында чаризм девиринде япылгъан тюрьменинъ кускюн, къараргъан, къалын диварлары эвель-заман къалесини анъдыра. Бу тюрьменинъ камералары бир чокъ революционерлерни корьди, инсан фаджиаларына шаат олды. Акъгвардияджылар вакъытында да пек чокъ революционерлер онынъ къаранлыкъ, титис одаларында ятып чекиштилер.

Тюрьменинъ янындаки ёлны кечкенимнен, Совет партия мектебининъ эки къатлы дюльбер, гульгюли бинасы башлады. Оны корип, юрегим ойнады. Биз партия мектебининъ курсантлары рабфакта окъугъан ишчи ве койлю яшларнен корюше, оларнынъ эдебий акъшамларына бара, олар да бизге келе эдилер. Оларнынъ арасында Моминов деген бир яш бар эди. О, айтувлы революционер-большевик Мамут Недимнинъ догъгъан Сараймен коюнден эди. Моминов сонъра алий мектепни битирип, инженер олды. Мамут Недим оны севе, окъугъанда онъа элинден кельген ярдымны косьтере эди. Затен, Сараймен коюнден бир къач белли адамлар чыкътылар.

Совет-партия мектеби янындан кечкенде, шойле бир адисени хатырладым. 1922 сенеси

Ресимде: Жемиль Сейдамет.

Совет-партия мектебининъ рус курсантлары азбардаки кильсенинъ хачысыны чыкъарып аттылар. О заман, акъшам устю, кильсенинъ пек юксек къуббесине тырмашып, учъ курсант хачны еринден кочюрмеге ве ерге ташламагъа тырыштылар. Ашагъыдан оларгъа сёзнен ярдым этмек макъсадынен кычырдылар:

— Эй, Коля, балтанен тюбуне ур! Сакът ол, башынъа тюшмесин.

Бу арада мектепнинъ огюнден кечейткъан эки къарт апакъай чокъунаракъ: «Вай!!! Алладан къоркъмагъанлары!» деп чокъуна-чокъуна артларына бакъып кеттилер. Лякин хачны алмакъта олгъанлардан бирининъ аягъы тайды, аз къалды кильсенинъ къулле-

синден йыкылаязды. Къарт апайлардан бири бир даа артына бакъкъанда, буны корьди.

— Ана, оларны алла джезалап башлады, — деди.

Бираздан хач ерине кильсенинъ къуллеси-не кызыл байракъ асылды. О рузгярдан далгъаланды. Совет-партия мектебининъ азбарында учъ секциянынъ курсантлары — рус, кърым-татар, немсе талелелери бу манзараны джошкъунлыкънен сейир эттилер. Яшылыкъта аятта олып кечкен янъылыкъларны корип кечирген, атта, энъ алышылгъан вакъналар биле унутылмай экенлер.

Симферопольнинъ о заманлары энъ кениш ве узун сокъакъларындан бири олгъан Карл Маркс сокъагъы бу ерден башлай. Фаэтоннынъ устюнден оны сейир этем. Дёрт йыл ичинде буюк денъишмелер олгъан. Ниает, Симферопольнинъ дюльбер ерлеринден бири олгъан Пушкин сокъагъына чыкътыкъ. Мында, сагъ тарафта, классигимиз Умер Ипчининъ, сонъундан шаиримиз Ыргъат Къадырнынъ реберлигинде чалышкъан драмтеатрининъ дюльбер бинасы бар.

Театрде ерли авторларынынъ — Умер Ипчининъ, Юсуф Болатнынъ пьесалары ойнала. Акъшамлары халкъ театр бинасыны толдура. Экинджи куню исе, артистлерден Бакъкъалнынъ, Джетерелернинъ Кълычованынъ, Решитовнынъ насыл ойнагъанлары акъкында къоранталарда, муэссиселерде лакъырды этиле, «Енъи дюнья», «Яш къувет» газеталарында олар акъкында макъалелер басыла, мунакъашалар кете.

О заманнынъ Симферополн о къадар буюк дегиль эди. Дёрт-беш къатлы эвлер энъ юк-

сек сайыла эдилер. Лякин шеэрде тереклер чокъ — ешиллик. Шеэр ортасында базар.

Фаэтон Битакская сокъагына бармакъ ичюн, Салгыр озени копюрине догъру ёл алды. Копюрден кечип, о вакъытлар белли кой хозяйствосы техникумы бинасынынъ огюнс келип токъталдыкъ. Бу бинанынъ огюнде гурь тереклер. Оларнынъ япракълары арасындан къыз къардашым Усниенинъ отургъан экин-джи къаттаки одаларынынъ балконы козюме чарпты. (Усние о заманлар Кърым баш макемесининъ азасы эди. Къоджасы Мензатов исэ Кърымнынъ месуль хадимлеринден бири эди. Олар Совет акимиятини пекиштирмек ве социализм къуруджылыгъы ишлеринде актив иштирак эткенлерден эдилер).

Шу арада техникумнынъ араба къапусындан манъа яхшы таныш бир адам чыкъты. О техникумнынъ оджаларындан бири, айтувлы тиль мутехассысы Аджы Асан эди. О мени корип, яныма кельди:

— Хош кельдинъиз, къардашым!

Онынъ джакъындаки балабан къырмызы тамгъа даа зияде буюген, озю де къартайгъан киби корюнди.

О заманлар Совет акимиятининъ буюк ярдымынен, Коммунист партиясынынъ догъру миллий сиясети саесинде аз йыллар ичинде чокътан-чокъ сиясий хадимлер, ишчи ве койлюлерден педагоглар, языджылар, шаирлер осип етишти. Совет-партия мектебининъ курсантлары арасындан ребер хадим А. Самединов, генерал Болатов, мешур подпольеджи Абдулла Дагъджы ве дигерлери чыкътылар. Абдулла Дерменджи де янъы етишкен талантлы яшлардан бири эди.

Қырым-татар тили экспедициясынынъ 3-нджи отряды-
нынъ азалары. Ресимде: стол башында (аякъ устюнде)
А. Дерменджи, (отургъанлар) Мурликин, Муллина.

Мен къыз кърдашымнынъ къапусыны
къакътым. Эльбетте, яшлыкъта эр шей къо-
лай корюне, зорлукъларгъа къулакъ асмай-
сынъ, озюньни зияде къуветли дуясынъ. Бу-
нъа бакъмадан, илериде не оладжагъынынъ
бельгисизлиги юрегимни раатсызлай эди.
Мен о заман 25 яшында деликъанлы йигит
эдим. Халкъымыз деликъанлы сёзюне терен
маналар бере. Деликъанлы — яш, ёрулмаз,
генчлик къуветине саип, чокъ ве терен тюшю-
нип отурмагъан бир адамдыр. Инсанларгъа
терен ве чокъ тюшюнюв хасиетлери сонъра-
дан, къртайгъан сайын келе.

Ниает эвге кирдим. Гедженинъ ярысына
къадар лаф эттик. Къыз кърдашым ве онынъ

къоджасы мени шеэрдеки ве Кърымдаки ва-
зиетнен таныш эттилер.

Саба партия обкомына бардым. Жебимде партия Меркезий Комитетининъ ёлланмасы бар. «Партия обкомынынъ эмиринен мени къайда йиберишлер, насыл ишке къоярлар; кимлернен таныш олурым, якъынлашырым, мени насыл къабул этерлер? Къайда ве насыл яшайджагъым?» Бу ойлар башымдан чыкъмай, эп раатсызлайлар. Утана-утана обком секретарынынъ кабинетине кирдим. Не айтаджагъымны бильмей, ёлланманы секретаргъа узаттым. О элимни сыкъты, отурмагъа ер косьтерди.

— Биз сизни «Енъи дюнья» газетасына ишчи-койлю хаберджилери болюгининъ му-
дири япсакъ, бунъа насыл бакъарсынъыз? — деди.

— Мен разым, — дедим къуванчнен.

О ёлланманынъ устуне: «Гъафаров аркъадаш! Эгер Сиз разы олсанъыз, Сейдаметов аркъадашны ишчи-койлю хаберджилери болюгине мудир оларакъ тевсие этемиз»; деп язды. О заманлар Джафер Гъафаров журналист ве языджы, «Енъи дюнья» газетасынынъ редакторы эди.

Мен даа обком секретарына бармаздан эвель, башымда илериде газета ишлеринде чалышмакъ планы догъгъан эди. Меним тюшюнджелериме коре, бельки де, «Яш къувет» газетасына ёлларлар, анда Абдулла Дерменджинен берабер бир ерде чалышырым», деген фикир де бар эди.

«Енъи дюнья» газета редакциясынынъ би-
насы Ленин сокъагъында, партия обкомынен

ян-янаша эдилер. «Яш къувет» газетасынынъ редакциясы да якъында, къомшу.

Редакторнынъ кабинети кучюк бир одачыкъ, язы столу оданынъ ярысыны къаплап алгъан, онынъ артында исе Джафер Гъафаров. Столнынъ янында яш бир адам даа отургъаны козюме чарпты.

Джафер Гъафаров къалын, гурь-къувурчыкъ сачлы, кулюмсиреп тургъан, кениш бетли бир адам эди. Онынъ янындаки генч — орта бойлу, арыкъ, бакъышы джиддий, толстовка кийген. Элинде анахтарлар олгъан бу генчининъ Абдулла Дерменджи олгъаныны анъладым. Джафер Гъафаровнен Дерменджининъ лакъырдылары «Енъи дюнья» газетасынен «Яш къувет» газетасы арасындаки мунасебетлер акъкъында эди. Лякин, не ичюндир бильмем, Джафер Гъафаров о заман мени Дерменджинен таныш этмеди.

Бираздан Дерменджи аякъкъа турды, яваштан чыкъып кетти. Мен, бойлеликнен, Абдулла Дерменджини ильк оларакъ коръдим. Онынъ Джафер Гъафаровнен пек якъындан таныш олгъанлары корюне. Бирин-бирине «сен» деп лаф этелер.

О йылы Совет акимиятининъ Кърымда енъгенине он бир сене толгъан эди. Эски эксплуататор сыныфларынынъ, беязларнынъ, миллий фыркъа къалымтыларындан гъайры, янъы догъгъан нэпманлар да чокъ эдилер. Яшайышнынъ эр саасында — хозяйства, медениетте, эдебиятта, тиль ве элифбе меселелеринде кескин сынфий куреш кете эди. Дигер тарафтан умумий коллективлештирювнинъ келейткъаны, онъа азырлыкъ кеткен де сезиле эди. Социализмге насыл бир аме-

лий ёлнен кетиледжеги, насыл бир усулнен къуруладжагъы меселелери эркесни меракъландыра эди.

1926 сенеси Абдулла Дерменджининъ айры эсерлери область газеталарында басылып башлай. Яш Абдулланынъ къуванчына сынъыр ёкъ эди. Илык эсерининъ дюнья юзю корьмеси, эр бир языджыда олгъаны киби, Абдулла ичюн де буюк бир байрам эди. О педагогика окъув юртуны битирген сонъ, Симферопольге келе, редакцияларда чалышкъанларнен таныш ола. Дерменджи адий табиятлы адам олгъанындан озь фикирдешлеринен тез ве юректен достлаша. Симферопольде оны «Яш къувет» комсомол газетасына чалышмагъа алалар. 1926 — 1931 сенесине къадар бу газетада эдебий хадим оларакъ чалыша, чокъ кечмеден месуль кятип, ве сонъра баш редактор оларакъ тайин этелер. Абдулла газета ишлеринде озюни гузель тешкилятчы ве уста журналист сларакъ косьтерди. Бу девирде о «Яш ленинджилер» адлы балалар журналынынъ да редакторы ола.

Бираз вакъыттан биз Абдулла Дерменджинен пек якъынлаштыкъ, чюнки о шарантте экимизнинъ де дюньябакъышымыз, сиясий, ичтимай фикирлеримиз, этрафтаки козьге чарпкъан адамларгъа бакъышларымыз пек якъын эди. Бу хусуста бир къач мисаль кетирмек истейим.

О куньлери Симферопольде топлангъан Тиль конференциясында ве бу конференциягъа азырланув вакътында топлашувларда, матбуа тымызда тилимизнинъ инкишафы насыл ёлнен кетмек кереклиги акъкъында семерели мунакъашалар ачылгъан эди. «Енъи дюнья», «Яш

къует» газеталарында, «Илери», «Окъув иш-лери» журналларында бу хусуста бир чокъ макъалелер басылды. Оларнынъ ичинде Дерменджининъ чыкъышлары да бар эди. Мунакъашаджылар учъ группагъа болюндилер.

Биринджи группа кърым-татар тилининъ инкишафында онъа янъы сёзлернинъ арабчадан ве фарсча алынмасынынъ тарафдары эдилер. Олар араб ве фарс сёзлерининъ тилимизде асырларнен булунгъаныны, пек муим тарихий ер туткъанларыны, оларгъа халкъымызнынъ алышкъаныны къайд эте эдилер. Ондан да гъайры, араб ве фарс сёзлерини тилимизнинъ къанунларына къолай таби этмек мумкюн олгъаныны айта эдилер. Бу группанынъ башында белли коммунистлерден Мамут Недим тура эди. Онынъ о заманки тиль акъкъында макъалелери бугунъ биле меракълыдырлар.

Экинджи группа башында тиль мутехассысы ве шаир Чобан-заде тура эди. Онынъ тарафдарлары тилимизнинъ инкишафында керек олгъан сёзлерни тыштан алмамакъ ве оларны кърым-татар тилиндеки сёзлерден ве шивелерден мейдангъа кетирмекни теклиф эте эдилер.

Абдулла Дерменджи ве дигер аркъадашлар, (олар арасында мен де бар эдим) меселени шойле къоя эдилер: Октябрь социалист революциясындан сонъ рус тили, Ленин тили, совет халкълары арасында умумий мунасебет вастасына чевирильди. СССР-де яшагъан бутюн миллетлернинъ тиллерине рус тилининъ тесири эп къуветлеше. Бир чокъ рус сёзлери кениш татар кутълелерине белли, олар фен, медениет, эдебият вастасынен тилимизге

кирдилер. Бу прогрессив ве мукъаррар бир процестир. Бунынъ ичюн эдебий тилимизнинъ инкишафында етишмеген сёзлерни эсасен русчадан алмалы. Эвельден тилимизге кирген, алышылгъан араб ве фарс сёзлери тилимизде къалсынлар. Бир чокъ рус сёзлери халкъымызгъа пек якъын, оларнен эр кунъ расткелишиле, оларгъа алышылгъан. Меселя: совет, партия, бригада, профсоюз, съезд, конференция, комитет, орган, коллектив, президиум, республика, секретарь, фестиваль ве иляхри. Эльбет де, бу сёзлернинъ ичинде башкъа тиллерден кирген сёзлер де бар. Биз оларны да рус сёзлери вастасынен аламыз. Кърым-татар тилининъ инкишафы, бугунъки вазияти, меселесинде Дерменджининъ ве онынъле берабер олгъан аркъадашларнынъ о заман тилимизнинъ тарихий инкишафына пек догъру бакъкъанларыны коремиз.

Абдулла Дерменджининъ редакторлыгъы алтында чыкъкъан «Яш къувет» газетасынынъ дигер бир ичтиманъ ве медений иште де ролю буюк олды: бу араб элифбесинден латин элифбесине кечмек меселеси эди. О бу янъылыкънынъ да башында тургъанлардан бири эди. О заманлар латин элифбесине кечмек — прогрессив бир адым олды. Бу иш илериде элифбемизнинъ рус элифбесине кечмесини къолайлаштырды.

Бу иште онынънен къол-къолгъа берип арекет эткенлерден бири халкъ маариф комиссары, публицист, журналист, «Илери» журналынынъ темельджиси ве онынъ биринджи баш редакторы Мамут Недим эди.

О девирде пек эмиетли меселелерден бири даа кърым-татар совет эдебиятыны мейдан-

гъа кетирмек, пекитмек, оны инкишаф эттирмек эди. Бунынънен багълы оларакъ «Яш къувет», «Енъи дюнья» газеталарында, «Илери», «Окъув ишлери» журналларында пролетар яызджысы, пролетар шаири не демек ве кимдир, мевзусында чыкъышлар япылды.

Абдулла Дерменджи бу девирде эдебий тенкъидчи оларакъ кърым-татар совет эдебиятында биринджи сыраларгъа чыкъа. Бир чокъ яызджыларымызнынъ, шаирлеримизнинъ эсерлерини мундеридже, шекиль, нефслик ве тиль джеэтинден тешкере. Онынъ эдебий-тенкъидий макъалелери «Яш къувет», «Енъи дюнья» газеталарында, «Илери» ве «Окъув ишлери» журналларында басылалар. 1930 сенеси онынъ «Пролетар эдебияты ичюн куреш» макъалелер джыйынтыгъы басылып чыкъа. О замандан бу кунге къадар Дерменджи бизим эсас эдебий тенкъидчымыздыр. Бу хусуста онынъ язгъан макъалелери кърым-татар совет эдебиятынынъ тарихыны — онынъ догъгъан, аякъкъа баскъан кунълерини, инкишаф ёлларыны акс эттирелер.

Мен Дерменджинен 1928 сенесининъ юнинден 1930 сенесининъ сентябрине, яни Москвагъа аспирантурагъа окъумагъа кеткениме къадар, аман-аман эр кунъ корюше эдим десем, янълышмам. Бойлеликнен, Абдулла Дерменджи Кърымда матбуатнынъ белли реберлеринден ве журналистлеринден бири эди. Мен о заман «Енъи дюнья» газетасынынъ ве «Илери» журналынынъ баш редакторы эдим. «Яш къувет» ве «Енъи дюнья» газеталарынынъ редакциялары, юкъарыда айткъаным киби, яныаша эдилер.

Бойле бир вазият ялынъыз экимизнинъ

дегиль де, эки редакциянынъ бутюн хадим-лерининъ якъынлашмасыны, достлашмасыны къолайлаштыра эди. Олар бири-биринен сыкъ-сыкъ корюше ве фикирлеше эдилер. Редакцияларымызгъа кельгенлер арасында о заманнынъ белли шаирлери, языджылары, сиясий хадимлери бар эди. Олардан бири чал татар къалпагъы кийген, эр заман гузель кийинген, дюльбер бетли Чобан-заде эди. О, Дерменджи ве меннен якъын танышлыгъы олмагъан, язгъан шиирлерининъ тили гузель, нефис; узунджа бойлу, арыкъча бир адам эди. Чобан-заде Мамут Недимнен дост эди. Мамут Недим онъа эр заман ярдым этмеге тырыша, онынъ пек юксек истидатлы шаир олгъаныны къайд эте эди. Абдулла Дерменджи исе Чобан-заденинъ шиирлеринде лириканынъ кениш ер туткъаныны, онда джигитизм аким олгъаныны сёйлей эди.

Джигитизм сёзюнинъ маиети о заманлар шойле анълатыла эди: Чобан-заденинъ фикириндже, тарихны айры къараманлар, йигитлер яраталар. Олар къайда истеселер, кутлелерни анда алып кетерлер. Абдулла Дерменджи, Чобан-заденинъ яратыджылыгъына къыймет кескенде, онынъ шиирлериндеки бу фикирни сизди ве онъа «джигитизм» адыны нльк оларакъ берди.

1930 сенесининъ башларына къадар Кърымда даа языджылар тешкиляты ёкъ эди. Шу сенеси Абдулла Дерменджи, мен, Кърым неширининъ ребери Бочагов топлашып, Кърымда языджылар тешкиляты мейдангъа кетирмек акъкъында субетлештик. Меселени партия обкомында да къойдыкъ. Тезден Кърым языджыларынынъ Пролетар Ассоциа-

циясы мейдангъа кетирильди. Мени бу ассоциациянынъ реиси, Яков Полкановны исе онынъ месуль секретары оларакъ тайин эттилер. Бу мунасебетнен шу меракълы адисени къайд этмек истейим. Тешкилятымызгъа о заман айтувлы партизан «Генерал Май-Маевскийнинъ адъютанты» адлы китапнынъ авторы Макаров да къабул олунды. Бир чокъ окъу-йыджылар «Дженап алийлерининъ адъютанты» адлы чокъ сериялы фильм Макаровнынъ бу китабы эсасында къойылгъаныны бильмейлер. О заманлар Макаров сыкъ-сыкъ языджылар тешкилятына келе ве биз онынънен корюше эдик. Абдулла Дерменджи де оны яхшы биле эди.

Акъикъатен, Макаров коммунист партиясы тарафындан генерал Май-Маевскийнинъ штабына онынъ сырларыны бильмек ичюн ёллангъан эди. О бу телюкели ве месуль вазифени кереги киби иджра этти ве бу хусуста китап язды. Макаров о заманлар даа яш, орта бойлу бир адам эди.

Абдулла Дерменджи тасилини юксельтмек ичюн бир сене Симферопольде педагогика институтында окъуды эм де чалышты. Бундан сонъ о бираз вакъыт Кърым маариф халкъ комиссарлыгъында, главлитте де ишлей. Къайда чалышса да, о нефис эдебиятны быракъмады.

О сенелери «Яш къувет» газетасы этрафында топлангъан талантлы яшлардан эдебий тегерек мейдангъа кетириле. Озю огюне пролетар эдебиятны инкишаф эттирмек макъсадыны къойгъан бу тегерекке Джавтобели, Шамиль Алядин, Макъсуд Сулейман, Осман Амит, Амди Алим киби яшлар кирелер.

Абдулла Дерменджи төгерекке реберлик япа. Куньлерден бир кунь Дерменджи төгerek азаларына «Пролетар эдебиятынынъ инкишафы ве онынъ вазифелери» мевзусында ильки лекциясыны окъуды. Онынъ бу лекциясы «Илери» журналында дердж олунгъандан гъайры, «Пролетар эдебияты ичюн куреш» намындаки джыйынтыкъкъа да кирсетиле.

О заманлар бу төгerekтен гъайры «Эдебият джемиети» адыны ташыгъан дигер төгerek Мамут Недимнинъ реберлигинде чалышты.

Бу эки төгerek кърым-татар совет нефис эдебиятынынъ ильк адымлары десек, янълышмамыз. Бу эки төгerek бири-биринен эр шейде, эр заман разы эди, лякин оларнынъ арасында фикир бирлиги бар эди десек, догъру олмаз. Яратыджылыкъ усуллары, кимни совет эдебиятына джелъп этмек керек меселелерине эки төгerekнинъ бакъышлары бири-бирине бенъземей, мунакъашалар догъура эди.

Эки арадаки тюрлю фикирлер, анълашмамазлыкълар «Илери», «Окъув ишлери», «Большевик ёлу» журналларында, «Енъи дюнья», «Яш къувет» газеталарында да акс эттириле эди.

О девирде Москвада, Советлер Бирлигининъ бир чокъ ерлеринде де, Совет языджыларынынъ бирлиги мейдангъа кельмезден эвель, бойле чешит тюрлю языджылар тешкилятлары бар эди. Месея: «РАПП», «Перевал», «Серапионовы братья», «Леф» ве иляхри. Мамут Недимнинъ реберлиги алтында чалышкъан төгerekке Чобан-заде, Лятиф-заде киби шаирлер кире эдилер. Мамут Не-

димнинъ фикириндже, совет эдебиятынынъ гуръ инкишафы ичюн, онынъ сыраларына ялынъыз комсомол ве партия азаларыны чекмек дегиль де, эски кърым-татар зиялыларыны ве партиясыз яшлыкъны да джелъп этмек керек эди.

Дерменджи ве мен исе бу интеллигенциянынъ совет эдебиятына кирмеге даа кереги киби пишмегенини, онынъ идеологиясында ве эсерлеринде, индивидуализм, уфакъ буржуа къалымтылары олгъаныны козьге ала-ракъ, бираз беклемек лязим, дей эдик.

Мамут Недим чокътан большевик партиясына кирген, айтувлы революционер, джесюр, принципиаль, озъ фикирлерини ачыкътан-ачыкъкъа айткъан бир адам эди.

Бунынъле бир сырада озъара урьметимиз буюк эди. О манъа ве Абдулла Дерменджиге буюк ярдымлар япты. Абдулла Дерменджининъ истидатыны ильк ачкъан, совет эдебиятына кирмесине себепчи олгъанлардан бири о эди. Мамут Недим узунджа бойлу, сачлары сийреклешкен ве чаларгъан, эслидже бир адам эди. О шакъасевер, шенъ, бильгиси терен, Авропа капиталист мемлекетлерини корьген, Германияда Спартак союзынынъ азасы олгъан, Роза Люксембург ве Карл Либкнехтнен таныш, революция арекетинде иштирак эткен юксек истидатлы бир киши эди.

О Москвагъа кочькен сонъ, меним онынънен танышлыгъым девам этти. Москвада Мамут Недимнинъ квартирасы Ленин адына китапханенинъ къаршысында, азбар ичинде,

кичкене, айры бир эв эди. Мен онъа къач керелер бардым. Онынънен олгъан меракълы субетлерни бугунъгедже унутмайым. Ялынъыз Абдулла Дерменджиге дегиль де, эмекдар кутълелери ичинден чыкъкъан яшларнынъ эдебий истидатларыны ачмагъа, совет эдебиятына кирмелерине, эсерлери дюнья юзю коръмесине ярдым эткен алидженап бир адам эди. Мамут Недимнинъ ярдымынен о заманлары Дерменджининъ «Учюнджи несиль» адлы эсери 1929 сенеси «Яш ленинджилер» журналында иляве оларакъ басылды. 1935 сенеси Дерменджининъ «Учюнджи несиль» повести китап оларакъ басылып чыкъа. О бу повестинде пионерлернинъ, яш несильнинъ, колхоз къуруджылыгында иштиракни косьтере. «Учюнджи несиль» повестинде автор эмекдар халкъкъа урьмет эткен, ватанына садыкъ, коммунист рухунда тербие этильген яш несильнинъ аят ёлу ве парлакъ келеджеги акъкъында икяе эте.

Кърымда совет нефис эдебиятынынъ инкишаф этмесинде, оны эксплуататор сыныфлары къалымтыларынынъ тесиринден къорчалавда, совет языджыларынынъ коммунизм идеаллары байрагъы алтында топлавда Абдулла Дерменджининъ ролю буюк олды. Онынъ матбуатымызда йыллар бою басылгъан, меракънен окъулгъан чокътан-чокъ эдебий тенкъидий макъалелери — «Пролетар эдебияты ичюн куреш» (1930), «Поэзия акъкъында фикирлер» (1934) киби китаплары буны тасдыкъ этелер.

Шу йыллары Дерменджининъ яратыджылыгъы пек семерели эди. Этрафтаки гузель адамлар, акъикый достлар, ярдымгъа азыр

аркъадашлар яратыджылыккъа сагълам, онъайтлы шараит догъурды. Дерменджи яш олса да, аз вакъыт ичинде артыкъ бутюн Кърымда белли яызджылардан ве эдебий тенкъидчилерден бири олды. О повестьлеринде, икяелеринде, эдебий тенкъид макъалелеринде озюне эсас макъсад оларакъ, — янъы, социалистик аятны пекитмек, инкишаф эттирмекни, эски, чиркин, чюрюк, лякин даа къуветли адетлерни ёкъ этмекни огюне вазифе этип къойгъан эди. О эсерлериндеки вакъияларны реаль яшайыштан ала, икяелери меракълы окъула, терен тюшюнджелер ве инсанны даа гузель олмагъа давет эте эдилер. Месея, Дерменджининъ 1929 сенеси язылгъан «Арекетсиз билет» адлы икяесинде о заманлар апакъайнен акъайнынъ мунасебети меселеси къойылгъан эди. Автор эр даим акъсызлыккъа, хорлуккъа, яланджылыккъа къаршы. Бу икяе бир къач джыйынтыккъа кирди, 1971 сенеси чыккъан «Замандашлар» китабында да бар.

1928 — 1930 сенелери Дерменджининъ Кърымда совет эдебиятынынъ инкишафы, пекинмеси ичюн куреши ве бу ёлдаки семерели фаалнети тесадюфий дегиль эди. О та яшлыгъындан озь аятыны комсомол ве Коммунист партиясынен багълады. Комсомол ве партия сафларына эмекдарларнынъ энъ терен, кениш кутълелери ичинден кельди. Бу кутълелернинъ инсанджа яшамагъа башламасында, окъумасында, сиясий санагъа чыкъмасында, янъы яшайыш къурмасында Совет акимиятининъ, Коммунист партиясынынъ алып баргъан улу ишлерини биринджи дуйгъан ве догъру анълагъанлардан эди.

Бу девирде Дерменджи эдебий тенкьид ишинен огърашмакътан гъайры нефис эсерлер де язмагъа башлай. Эдебият саасында озюне хас услуби олгъан бир языджы оларакъ таныла.

1930 сенеси март 1—4 кунълери Кърым пролетар языджылары ве шаирлерининъ биринджи съезди чалышты. Бу съезднинъ бутюн ишлеринде Абдулла Дерменджи актив иштирак этти. Съездде кърым-татар прозасы акъкъындаки эсас докладнынъ бирини о япты. Бу доклад бир сааттен зияде девам этти. Докладда кърым-татар прозасынынъ вазиятини, келеджегини, инкишаф ёлларыны буюк бир усталыкънен косътерди. Докладнынъ эсас фикрлери съезднинъ къарарларына кирди. Рус секциясынынъ яратыджылыгъы акъкъында Олинскийнинъ доклады динъленди. Съездде олып кечкенлерни хатырлаяракъ, онынъ ишинде иштирак эткен делегатлар арасындаки достлукъ ве интернационализм рухунунъ юксеклигини айрыджа къайд этмек истейим. Абдулла Дерменджи япылгъан бу ишлерден гъает мемнун, къуванчлы, джошкъун эди. 25 яшындаки бу генч буюк оптимизмнен, гуръ фаалиетинен ичтимай ишлерде иштирак эте эди.

Асырымызнынъ 30-нджы сенелери Дерменджи белли эсерлеринден бири олгъан «Кечит девир»ни яза ве о дюнья юзюни коре. Бу эсернинъ о сенелери мейдангъа кельмеси те-саяюфий дегиль. О сенелери койде шахсий хозяйстводан коллектив хозяйствогъа кечюв, социализмнинъ эсасларыны къурув девир эди. О девирдеки тарихий адиселерден бири — койнинъ бутюн яшайышыны темелинден денъиштирмек, оны социализм ёлуна къоймакъ иши

энъ муим вазифелерден бири оларакъ тура эди. Кутълевий коллективлештирюв ве о заманлары Кърым эалисининъ зиядесинен койлерде яшамасы, андаки бутюн совет тешкилятларынынъ дикъкъатыны бу процесске джелъп этти. О сенелери кутълевий коллективлештирювни акс эттирмек кърым-татар эдебияты огюнде де актуаль бир иш эди.

1933 сенеси Дерменджи белли нефис эсерлеринден бири олгъан «Чайырлар» повестини язып битире ве 1934 сенеси о нешир этиле. «Чайырлар» повестинде ве «Кечит девيري» икяелер джыйынтыгъында койдеки бу денъишикликлер акс эттириле. Абдулла Дерменджи «Чайырлар» повестинде колхоз арекети ве колхозлар къурулгъан сонъ, къадын-къызларынынъ ролюни, колхозларынынъ эмекдар къадын ве къызлар аятында насыл кениш ёллар ачкъаныны, оларны акъсызлыкълардан, эсирликтен къуртаргъаныны терен ве нефис суретте косътере. Онынъ бу эсери эмекдар къадынарыннынъ къуртулыш йырыдыр десек, янълышмамыз.

Абдулла Дерменджи, революциядан эвель эзилгенлернинъ, хорлангъанларынынъ актив тарафдарыдыр. О буны ялынъыз лафнен дегиль де, ишнен косътерди. О къадын-къызларынынъ социализм ве коммунизм ёлунда кетмелери ичюн курешкенлердендир. Дерменджи «Чайырлар» повести акъкъында бир мектюбинде шойле яза: «Чайырлар» повести колхоз къуруджылыгъында къадын-къызларынынъ ойнайджакъ ролюни косътерген эсердир. Онынъ эсас гъаеси ичтимаий омюрде, социализм къуруджылыгъында къадыныннынъ буюк истисал къувет олгъа-

ныны косътерювдедир. Мен повестте бу гъае-ни тасдыкълагъан ишлерни яздым, колхоз къуруджылыгъы къадынгъа эв ишлеринден башкъа, джемаат ишлерине, девлет ишлерине, хозяйство ишлерине актив къошулмакъ имкяныны догъурды. Эсерде эсас образлар къадынлардыр — Айше, Сайде, Азиме — земане аяты ичюн курешкенлердендир».

Дерменджининъ бу эсерлери онынъ койдеки янъылыкъларны тебриклегенини, оларны къуванчнен къаршылагъаныны тасдыкъламакъта. Автор койни яхшы биле, койлюлернинъ психологиясыны теренден анълай.

Дерменджининъ нефис эсерлерининъ бир хусусиети даа шунда ки, о заманымызнынъ вакъналарыны реалистик суретте косътермеге тырыша.

1930 сенеси Дерменджининъ аятында буюк бир адисе олды. Шу сенеси Коммунист партиясы сафларына аза оларакъ къабул олуна. Оны яшлыкъ матбуатындан алып, Багъчасарай партия райкомынынъ органы — «Большевик» газетасына баш редактор тайин эттилер. Симферопольден Багъчасарайгъа янъы ишке кочъмек, янъы шараитке алышмакъ — янъы адамлар арасына кирмек демек эди. О заманлар Багъчасарай партия райкомынынъ секретары Бавбеков Рахип эди. Дерменджи о вакъытларны хатырлаяракъ, Бавбековнен мунасебетлери насыл оладжагъы, берабер насыл чалышаджагъы акъкъында тюшюнгенлерини сёйлей эди.

Акъикъатта Бавбеков Рахип акъыллы, партия ишлеринде теджрибели, табнаты гузель бир адам эди. Абдулла Дерменджиге элинден кельген бутюн ярдымыны япты, сонъра

якъын дост олдылар. Берабер 1933 сенесине къадар чалыштылар.

1933 сенеси Дерменджини «Енъи дюнья» газетасынынъ партия болюгининъ мудир оларакъ тайин эттилер. Бу заманлар «Енъи дюнья» газетасынынъ баш редакторы Тевфикъ Бояджиев эди. Ондан сонъ Амет Озенбашлы олды. Бояджиев 1937 сенеси вефат этти. Амет Озенбашлы исе шимди Одессада яшай. Бу эки адамнынъ табиятлары бири-бирине ич де бенъземей: Бояджиев тез, атешли, озюне ве дигерлерине эйи тилекли, Озенбашлы исе ювашча, муляйим, пек сийрек ачувлангъан бир адамдыр.

О девирде Дерменджи эм газета ишлеринде, эм де нефис эдебият саасында чалышмакъны девам эте, яzydжылар тешкилятында актив ишлей. Оны къач керелер Москвагъа ёлладылар, андаки топлашувларда иштирак этти. Оларны хатырлаяракъ, Дерменджи Москвада бир мушаверде Бубновны динълегенини анъды. 1934 сенеси исе Абдулла Дерменджи СССР совет яzydжыларынынъ Биринджи съездине делегат оларакъ ёлланды. Онынъ бу тарихий съездге делегат сайланмасы, кърым-татар совет эдебиятынынъ инкишафында махсулдар чалышмасыны танымакъ демек эди. О буюк бир эеджан ве къуванчнен ёлгъа чыкъты.

Дерменджи ве Ыргъат Къадыр Москвагъа тюшкенлерининъ экинджи куню манъа кельдилер. Оларнынъ экиси де яш, шенъ, оптимизм рухунен толу эдилер. Москванынъ мешур биналарындан бири олгъан Колонналы залда топлангъан съезд Максим Горькийнинъ реберлиги алтында кечкен эди. Бу

мунасебетнен Дерменджи хатиринде къалгъан меракълы бир шейни икяе этти: «Съезд кеткен вакъытта биз Ыргъат Къадырнен берабер отура, меджлислер арасында фойеге чыкып, берабер кезе эдик. Бир кере Максим Горький де чыкып, бизим якъынымызда креслогъа отурды. Ыргъат Къадыр буны корип мангъа айланып бакъаракъ, шойле деди: «Барайым, Горькийни опеим» ве шу дакъкъасы оны къучакълап опыти».

Совет нефис эдебиятынынъ инкишафы тарихында бу съезд муим ер тутты. Абдулла Дерменджи съездни хатырлаяракъ, шойле деген эди: «Бугунгедже съезднинъ тантаналы суретте Максим Горькийнинъ реберлиги алтында ачылгъаны, онынъ, нуткъы, делегатларнынъ джошкъунлыгъы, оларнынъ чыкышлары, съезд кунълери Челюскин эпопеясынынъ иштиракчиси Факидовнен корюшкенимиз коюзумнинъ огюнде тура».

Совет языджыларынынъ Биринджи Бутюнсоюз съездинден бир йыл кечкен сонъ, М. Горький Форосдаки дачасында бир сыра языджыларны къабул этип, оларнен эдебиятнынъ келеджеги, совет языджыларынынъ социализм къуруджылыгындаки вазифелери ве дигер муим меселелер хусусында достча, аркъадашча лаф эте. О вакъыт Абдулла Дерменджи де Максим Горький тарафындан къабул этильгенлер арасында эди.

Шуны къайд этмек керек ки, озь коюнден Симферопольге кельген сонъ Дерменджининъ яшайышы ве эсас фаалиети газета ишлеринен ве кърым-татар совет нефис эдебиятынен сыкы суретте багъланды. О заманлар Симферопольде онынъ якъын аркъадашлары ве дост-

лары белли ве айтувлы языджылар — коммунистлерден: Мамут Недим, Джафер Гъафаров, Ыргъат Къадыр, Якъуб Мусанниф, Бакъкъал, Турупчы, Ибраим Рамазанов, Ильяс Тархандан ибарет эди. Бу адамларнынъ о заман кърым-татар нефис эдебиятында, матбуатында, партия ве комсомол ишлеринде тесирлери ве роллери буюк эди.

Эльбет де, инсанларнынъ инкишафында эсас себеп ичтимай шаранттир. Истидатлы атта гениаль адамлар халкълар ичинде эр заман барлар. Революцион арекет юксельген, гурьлешкен вакъытларда уйгъун ичтимай шарантте олар чечеклене, гуллер киби ачылалар, этрафны яраштыралар, озьлери де инкишаф этип, буюк ишлер япалар. Месея, XIX-нджы асырнынъ орталарында ве сонъларында ичтимай прогресснинъ, инкъилябий арекетнинъ юксельген девринде, Русиеде чокътан-чокъ улу ве козъге чарпкъан адамлар мейдангъа кельдилер. Оларнынъ ичинде улу языджылар, мешур рессамлар, аджайип демократлар ве башкъалары бар эдилер.

Октябрь социалист революциясындан сонъ Советлер Бирлигининъ эр еринде талантларнынъ ачылмасы, инкишаф этмеси ичюн гъает махсулдар шарант догъды. Абдулла Дерменджи ве онынъ достлары, аркъадашлары революциянынъ догъургъан истидатлары эдилер.

Абдулла Дерменджи СССР совет языджыларынынъ Биринджи съездинден къайтып кельген сонъ бу съезднинъ насыл кечкени ве тарихий къарарлары акъкъында докладлар, чыкъышлар япты, макъалелер язды. Кърым совет языджылары тешкилятынынъ осьмеси ве

къуветлешмеси ичюн япылгъан ишлерде джан-гонъюльден иштирак этти. Кърым язиджылар тешкилятынынъ ребер органынынъ азасы оларакъ чалыша. Бу тешкилятнынъ эсас къарарлары онынъ иштиракинен къабул олуна эдилер.

Кулаklarнынъ, миллетчилернинъ къалым-тылары Абдулла Дерменджиге пек душман эдилер. Оны авдармакъ, сиясий санадан тюшюрмек истей эдилер. Онынъ устюне ифтиралар ягъдырып башладылар. Абдулла Дерменджи бу ифтиралар нетиджесинде атта партиядан чыкъарылды. Бу куньлер ве айлар Дерменджи ичюн энъ агъыр, энъ зор, энъ къасеветли вакъытлар эдилер. Лякин бу вакъиалар онъа терен шахсий азаплар чектирселер де, оны йыкып оламадылар. О къуветли, букюльмез адамлардан бири эди. Бу къуветни онъа коммунизмге терен иманы, партияннынъ бу ишлерни тешкереджегине, мытлакъа акъикъатнынъ мейдангъа чыкъаджагъына къани олмасы бере эди. Оны партия сафларына къайтарып алдылар.

1939-1941 сенелери, дженк арфесинде Абдулла Дерменджи Кърым радио комитетинде сиясий эшиттирювлер болюгининъ баш редакторы оларакъ чалыша. Шу йыллары Авропанынъ бир сыра мемлекетлери устюне фашизм къара къанатларыны джайгъан девир эди. Гитлерджилер Австрияны, Чехословакияны, Польшаны, Францияны, ве дигер Авропа мемлекетлерини забт этип оларнынъ халкъларыны талай, хорлай концентрацион лагерлерде юз бинълердже адамларны чекиштире эдилер.

1941 сенеси Улу Ватан дженки арфесинде

Абдулла Дерменджи экинджи группа инвалид эди. Лякин Улу Ватан дженки башлагъанынен, инвалидлигине бакъмадан, арбий комиссарлыккъа барып, оны гонъюлли оларакъ джебэге ёлламаларыны риджа эте. Онъа инвалид алында джебэде пек зор оладжагъыны анълатып ред этелер. Лякин Дерменджи пек ялвара, мемлекет ичюн телюкели куньлерде мытлакъа душмангъа къаршы сиянен курешмек истегенини сёйлей. Ниает, оны ордугъа алалар. О бунъа пек къувана. Дерменджини Мотомеханизмленген 2-нджи полкнынъ санбатына старшина оларакъ тайин этелер. Бу полкнен дженк ёлларыны адымлап башлай. Урушмаларда иштирак этип, джесюрлик косътере. Бираз вакъыттан сонъ, оны раатламакъ ичюн 1-нджи запас полкунда рота командирина сиясий муавини япалар. Сонъ кене джебэде Дерменджининъ арбий теджрибесининъ юксельгенини, йигитлигини коререк, оны артыкъ батальон командирина сиясий муавини тайин этелер. О сапёрлар сафларында. Керчь десант операциясында сапёрларнынъ эмиети буюк эди. 1942 сенесининъ январында къышнынъ чиллесинде, пек сувукъ куньлери о мешур Керчь десант операциясында иштирак эте. 14 январда, къанлы урушмаларнынъ биринде къолундан яралана ве Тбилисидеки госпитальге тюше. Ярасы тедавийленип, госпитальден чыкъкъан сонъ, Қызыл байракълн 61-нджи дивизиянынъ «Знамя победы» газетасынынъ эдебий хадими вазифесини иджра эте.

Абдулла Дерменджи джебэде булунгъанынъ ильк куньлеринден башлап, корьгенлерини, дуйгъуларыны къыскадан язмагъа башлай. Язгъанларына «Арбий дефтер» ады-

ны бере. Бир къач мисаль кетирейик: «29 ноябрь, 1941 с. Бугунъ батальоннынъ ёлбашчы эркъаны бизден кетти. Бизим рота 835-нджи инженер-къуруджылыкъ батальонына берильди. Достум Басыр Гъафарнен сагълыкъ-лашкъанда, о агълады, бизден айырылмакъ онъа пек агъыр кельди; «Таманъ ярым ада-сында учъ кунъ арды-сыра дешетли шинмаль ели эсти, бугунъ акъшамдан кунъбаты елине авушты, ава бираз йымшады.

Басырны озгъарып, акъшам ашына отур-дым. Мени янъы комиссар чагъырды. Ротада сиясий ёлбашчы олып къаладжагъымны айт-ты. Мен буюк авесликнен ишке кириштим»; «Бу акъшам анамны, Сельмемни ве джандан севген Ленъяремни козь алдына кетирип, чокъ вакъыт юкълап оламадым. Олар къайда экенлер? Насыл яшайлар? Ротамызнынъ миллий эркъаны: руслар, молдаванлар, татар-лар, еудийлер...»

Дерменджи бу язгъанларыны девам этти-ререк, экинджи куню шуны къайд эте: «30 ноябрь, 1941 с. Бугунъ рота эки смена чалышты. Саба экинджи сменагъа къалгъан аскерлернен сиясий дерс алып бардым. Ас-керлер пек дикъкъатнен динъледилер. Саат бирде экинджи сменанен трассагъа бардым. Таманъ чёлю бою 8 километр юрдик. Авасы сувукъ дегиль, сырт-кунъбаты ели эсе эди. Мында чокъ дувадакъ расткеле, оларны корь-ген сайын юрегим шувлап алз. Авлангъан ерлеримни, ёрулып кельгенимни, севгили Селимемнинъ тазирлегенини, Ленъяремнинъ: «Не кетирдинъ, баба?» суаллерини, вефат эткен Энвер огълумны хатырлап, козьлерим торлана.

Акъшам совет информбюросынынъ бильди-
рювини окъудым. Бизим орду контрурушкъа
кечкенини (базы участкаларда) аскерлер къу-
ванчен къаршыладылар. Саат 10 къарарын-
да аскер Засименконен субет яптым. О Жан-
койлю. Эсмери кельген, дюльбер яш. Орта
бойлу. Аш меселесинде мемнюниетсизлик
къостере. Учъ йыл тюрьмеде олгъан. Фикири
сагълам дегиль».

Таманъ ярым адасы Керчь десант опера-
циясыны азырлавда буюк роль ойнады. Улу
Ватан дженки вакътында Дерменджининъ
«Арбий дефтер»инде язгъанлары тамам
Керчь десант операциясынынъ арфесинде, бу
адиселерге бир ай къалгъанда олгъан эди.
Десанткъа азырлыкъ кетмекте. Дерменджи
де бу тарихий адиселернинъ иштиракчиле-
ринден бири эди. Дженк деген шей башта
бир агъыр эмектир. Дерменджи аскерлерни
сиясий джеэттен илеридеки урушларгъа
азырлай, оларнен бирликте чалыша. Шу
кунълери Таманъ ярым адасына арбий къу-
ветлер топлана, силя, ашайт кетириле, геми-
лер, къайыкълар, баржалар азырлана. Ас-
керлернен талим кете. Орду къысылларыны
бир ерден дигерине авуштыралар. Апансыз-
дан душманны урмакъ ичюн иш кете.

Абдулла Дерменджи бу азырлыкълар-
нынъ кучюк бир къысымыны коре биле. О
адиселерге арбий хадим козюнен бакъмакъ-
нен берабер, яzydжы оларакъ да къыймет
кесе, бу арада Лермонтовнынъ «Таманъ»
адлы эсерини анъа, онынъ къараманлары-
ны хатырлай. Олар, бельки, бу ерлерде кезген-
дирлер. Таманъ ярым адасы тегиз чёллери-
нен, юксек олмагъан тёпелеринен, алчакъ

ялысынен мешурдир. Дерменджи оны баштан сонъунадже озь аякъларынен ольчеди. 1941 сенеси декабрь 2-де о шойле яза:

«Саат 4. Бу гедже мудафаа ишлерини алып бардыкъ. Сют фермасындан кочип кетмек эмири алынды. Аскерлерни иштен чагъырып алдыкъ. Орта комсоставны да бизден чагъырып алдылар. Бир ерде чалышып, бири-биримизге пек алышкъан аркъадашларымызнен сагълыкълаштыкъ, опюштик. Эпимизнинъ козьлеримиз торланды. Айырылышмакъ, эльбет де къыйын.

Акышам саат 9-да «Богъаз» совхозына догъру ёлгъа чыкътыкъ. 15 километр, дедилер. Гедже, ай ярыкъ. Баыда къар ягъып ала. Кетемиз. Ёлбашчымыз ёлны бильмей. Адашамыз. 15 ерине, 35-40 километр юрип, экинджи куню гедже 4-те еримизге келип чыкътыкъ. Ятакъ еримиз пек сувукъ. Янгъын алайынынъ гаражында сабагъадже къалтырап чыкътыкъ.

Саба бизге раатлыкъ куню берильди. Амам оладжакъ, дедилер, олмады. Иншаат бозулгъан. Юкъламагъа яттыкъ. Ичериде соба олса да, эр еринден ель уфюре. Сувукъ».

Дженк къолай шей дегиль. Олюм, яраланмакъ, хасталанмакъ телюкелеринден гъайры, турмадан чалышмакъ керек.

«3 декабрьде (1941 с.) саба саат алтыда турып, догъру ишке бардыкъ. Бугунъ авасы пек айдын, кунешли.

Ашны чёльде ашадыкъ, этли шорба. Лезетли. Иштен сонъ, рота командиринен политрук топлашып, янъы взвод ве болюк командирлери тайин эттик. 126 адамны эки взводкъа больдик. Иш, иш, турмадан иш.

Душманны енъмек ичюн ишлемек, чалышмакъ керек, зорлукълардан къоркъмамакъ, оларгъа даянмакъ керек».

Эки куньден Дерменджи кене яза: «Фуртуна тубюнде чалыштыкъ. Бугунь эр бир аскерге норма берильди... Акъшам ачыкъ партия топлашуву олды. Устюмизден немсе самолёты учты. Анълашыла, Тамань ярым ада-сыны разведка япа».

Бесе-белли, гитлерджилер бир шейлер дуялар. Десант операциясынынъ башланмасына 20 кунь къалды. Бизим тарафтан онъа азырлыкъ кете. Лякин бу терен сыр. Операциянынъ мувафакъиети ичюн душман бу хустуа ич бир шей сезмемек керек.

Сувукъ, ягъмур, зорлукълар нетиджесинде Дерменджининъ сагълыгъы феналаша. 8 декабрьде о шойле яза:

«Гедже ягъмур ягъды. Сабадан къар ирип башлады. Трассагъа барып, куннинъ мевзусында субет алып бардым. Акъшам казармада эсир немселернинъ мураджаатыны окъудым. Трассада зорнен къайттым. Аякъларым сонъ дередже агъырып башладылар. Шай олсада, сеvimли Ватаным ичюн сонъ тамчы къанымадже хызмет этмек эшкъынен яшайым. Куньде онлардже дефа сеvimли къорантамны хатырлайым ве фашизмге ачувым, нефретим къабара».

Абдулла Дерменджи десант башланмасына къалгъан 17 кунь ичинде бутюн Тамань ярым адасынынъ чамурлы ёлларыны, трассаларыны бир баштан бир башкъадже гедже-куньдюз кезе, аскерлер арасында субетлер откере, оларны тербиелемеге иштирак эте, кыйын десант куньлерине азыр-

лай. Онынъ фашизмге къаршы нефрети, гъадабы пек буюк эди. О фашизм устюнден гъалербени тезлештирмеге бутюн къуветини бере ве чалыша.

Бунынъле берабер онынъ сагълыгъы эп осаллаша. Аякълары турмадан агъыра, юрмеси зорлаша. Хасталыгъыны ич бир кимсеге бильдирмемеге тырыша. Таманъ ярым адасында къыш кунълери ава пек фена ола, къарнен къарышыкъ ягъмур ягъа. Бунъа бакъмадан, Дерменджи достларыны къыдыра, оларнен корюшсе, пек къувана. Десантка азырлангъан аскерлер арасында кърымлылар чокъ эди, мында ярым аданынъ эр еринден адамлар бар эди.

Юкъарыда анъылгъан Басыр Гъафаров офицер эди. Шимди о илимлер кандидаты, Москвада яшай.

24 декабрь. Керчь-Феодосия десант операциясынынъ арфесинде Дерменджи шуны къайд эте:

«Гедже кене де дженюп ели эсип башлады. Буз джиберди. Кунъдюз бурчакълы ягъмур сепеледи. Бугунъ «Боевой листок»нынъ невбетий номерини чыкъардым». Тарихий адиселер азырлангъаны дуолмакъта. Дерменджи Керчь-Феодосия десант операциясынынъ биринджи кунълеринде Таманъ ярым адасында къалдырыла, бир къач кунълерден дигер аскерлер ве офицерлернен берабер Керчьке, андан Феодосиягъа ёллана.

Лякин бундан эвельки адиселер шойле инкишаф этелер: 1941 сенеси, 25 декабрь акъшамы. Керчь-Феодосия десант операциясы башланды. Ава рузгярлы, сувукъ, деньизде балабан далгъалар, 9 баллгъа якъын,

фуртуна. Аскерлернен толу гемилер Керчь ярым адасынынъ шималь ве шаркъ ялыларына догъру ёл алалар. 26 декабрьде танъ вакътында совет десант болюклери ялыгъа чыкъып, гитлерджилерге къаршы уджюмге кечелер. Совет аскерлерининъ бир къысымы гемилернен Феодосия ялысына чыкъып, 29 декабрьде шеэрни алалар. 30 декабрьде исе Керчьни азат этелер. Бутюн бу адиселерде Дерменджи де иштирак этмекте, булар онынъ козю огюнде олып кечмекте. Десантчыларгъа турмадан аскер, силя, ашайт ярдымы кетмекте. Дерменджи гедже-куньдюз аскерлер арасында чалыша, оларны коммунистче джесюрликке рухландыра, субетлеше.

31 декабрьде дефтерине шуны яза: «Саба радио Феодосия ве Керчь шеэрлерининъ къайтарылып алынгъаныны хабер этти. Аскерлер бу хаберни буюк джошкъунлыкънен ве къуванчнен къаршыладылар. Акъшам Керчь ве Феодосиянынъ алынувы мунасебетинен митинг отъкердим».

Фашистлер десантчыларгъа къаршы уджюмге кечерек, оларны денъизге ташламакъ истей эдилер. Шиддетли, къанлы урушмалар кетмекте. Янъы 1942 сененинъ арфеси. Аскерлернинъ рухлары юксек. Янъы йылда янъы енъишлер беклейлер. Дерменджининъ булунгъан арбий болюгинде Эмир Усеин деген взвод командири бар. Арбий дефтеринде Дерменджи оны, къач дефалар анъа. Меселя, «аскерлер янъы йылнынъ ильки кунюни зевкълы отъкердилер. Иштен эрте къайтып, группа-группа отурыштылар. Акъшам Эмир Усеин эфкярлы кельди. Балаларыны козьяшларынен хатырлай, фашизм адресине неф-

рет ягъдыра. Мен де къорантамны козь огюме кетирем де, джошып баргъан гонълюмни зор-зоруна тындырам».

Взвод командири Эмир Усени шимди сагъмы, экен? О заманлар Дерменджинен Таманьда бир чокъ куньлер бир арбий болюкте булунгъанлар, дженк зорлукъларыны бир ерде кечиргенлер. О Абдулла Дерменджининъ арбий фаалиети акъкъында меракълы фактлар биледир. 1942 сенесининъ январь айы кышнынъ къарына, боранына, чамурына бакъмадан, тарихий дженк адиселеринен толу эди. Мен Дерменджининъ арбий болюкнен берабер Керчыке ёллангъанындан дёрт кунъ эвельси насыл дуйгъулары олгъаныны косътермек истейим. О 1942 сенесининъ 6 январында шуны къайдэте:

«Таманъ ярым адасынынъ энъ буюк белясы — ёлсузлыкъ. Къатты аяздан сонъ, (22 градус) дженюп ели эсип башлады. Орталыкъ кене кечильмез балчыкъ ичинде. Младший командирлернен субет алып бардыкъ — кечит акъкъында».

Экинджи кунъ, 7 январь: «Аскерлерге кышлыкъ урба бердик. Взводларда низам акъкъында субет алып бардыкъ. Большаковнен айрыджа сёйлешмек керек олды». 9 январда: «Памукъчылыкъ совхозындан Таманъгъа кельдик. Ёл пек балчыкъ, чеккен заметим ич бир шейнен ольченильмез». Бираздан Дерменджини ве онынъ арбий болюгини пароходгъа юклейлер.

Январь 10: «Саат 12 къарарында скелеге кельдик. 11 январда саба саат 6-да пароходгъа толушып, Керчыке ёлландыкъ. Денъиз

бузлу. Пароход бузнен куреше, кимерде сап-
ланып къала, арткъа чекилип вызнен буздан
чыкъа. Бойледже, 3 саатлыкъ ёлны 10 саат-
те алдыкъ. Саат 4-те Керчьке келип тюштик.

Хаин фашистлер шеэрни харабеге чевир-
генлер. Эр ер йыктыкъ. Мында совет халкъ-
ларына пек яман къылынгъанлар. 7 бинъге
къадар эмекчи инсанны ольдюргенлер. Къа-
мыш Бурунда ольдюрильген учь немсе офице-
ри ичюн 300 адамны ольдюргенлер. Керчь
эалиси немсе фашистлерини анъгъанда, сачы
тиклене».

Гитлерджилер десантчыларны ве Дермен-
джи булунгъан арбий болюкни турмадан
бомбалайлар, контруджюмге кечелер. Шид-
детли урушмалар кете. Ольгенлер бар, яра-
лылар чокъ. Вазият джиддий. Дерменджи бу
хусуста арбий дефтеринде шуларны яза:

«Керчтен чыктыкъ. Феодосиядан 12 ки-
лометр авлакътаци Дальние Камыши коюне
кетемиз. 15 январда бараджакъ еримизге
25 километр къалгъанда, куньдюз саат 4
къарарларында мени бомба парчасы къол-
дан яралады. Гедже мен Дальние Камыши
коюне келип сабаладым. 16 январда Феодо-
сия госпиталине кеттим. 17 январда, гедже
саат 2-де, порткъа кельдик. Пароход кель-
меди. Анълашылгъанына коре, минагъа огъ-
рагъан. Яралы чокъ. Атышув девам эте. Ми-
налар шеэрге тюшелер. Биз джаяв Керчьке
ёл алдыкъ. Феодосия телюкеде. Аскерлер му-
дафаагъа чекиле. Биз миномёт атеши алтында
Феодосиядан чыктыкъ.

Акышамына мен бир татар койчигинде
мусафир олдым. Къартанай немселернинъ
халкъкъа къылынгъанларыны икяе этти.

Онынъ икяесининъ тесири алтында козюм огюнде Ленъяремнинъ, Сельмемнинъ сымалары джанланды. Я олар не алдадырлар?

18-не саба мен койден чыкътым. Қестирип Ленинск коюне бардым. Янымдаки концентратны пиширип ашап, джарты бир атнен илериге, Керчыке ёлландым. Бираздан атнен кеталмайджагъымны анълап, кене джаяв кеттим. Ёлда кене бомбалав къурбанларына: ат ве адам джесетлерине расткелине. 55—60 километр ёлны джаяв юрген сонъ, мераметли шофёрнынъ бириси мени машинагъа алды (ачыкъ машинанынъ тёпесинде, бу сувукъта, къалтырап-къатып къалдым). Бойледже, 18 январда, акъшам Керчь госпиталине келип тюштим».

Бу госпиталь эвельден Крупская адына бала эвининъ бинасы экен. Бир къач куньден Дерменджи дигер бир группа енгиль яралыларнен берабер Девлет заводы территориясындаки госпитальге авуштырыла. О госпитальде бир чокъ симферополлилернен расткелише, оларгъа къувана, субетлешелер. 2 февральде арбий дефтеринде шуларны яза:

«Мында мен Мустафаева Ребиянен корюштим. Онынъ ярдымынен бу госпитальде манъа яхшы шараит догъурылды. Эким мени Керчте къалдырмакъ къарарыны къабул этсе де, Ребия мени терен тылгъа ёллады. Унутылмаз эйилик».

Меселе шунда ки, о вакъытларда Дерменджининъ аякълары о къадар агъыра эди ки, къыскъа бир юрюш биле пек буюк чекишмеклер кетире эди. О къолундан яралангъан сонъ, узакъ джаяв ёллар оны бир тамам хаста яптылар. Оны чокътан ордудан азат

этмек керек эди. Лякин о бираз яхшы олгъан сонъ, кене джебэге кетмек истей эди. Дерменджи бираз вакъыттан бу истегини ерине кетирди.

О заманлар фронт шеэри олгъан Керчьтен терен тылгъа кетмек къолай дегиль, бир чокъ телюкелернен багълы эди. 2-нджи февральде Дерменджини дигер яралыларнен берабер Къамыш-Бурунгъа ёллайлар. Гитлерджилер Къамыш-Бурунны ве онынъ ялыларыны турмадан бомбалайлар. Онынъ арбий дефтеринде шу сёзлерни окъуймыз:

«Саат 9-да акъшам (2 февральде) Къамыш-Бурун скелесинден пароходгъа юклендик. Сабагъадже бузларнен курешип, пароход ялыдан олгъаны-оладжагъы ярым километр узакълаша бильди. 3 февральде кундюз эки сефер бомбаланувгъа огърадыкъ». Бу феякеттен къуртулув буюк бир бахт эди. 4-нджи февральде Дерменджи Новороссийске келип тюше ве анда госпитальде геджелей. Экинджи куню оны поезднен Тбилисиге ёллайлар. Поезд бир чокъ токъталуwnен кете. Ниает, 8 февральде Тбилисиге келип тюшелер. Оны 1418-джи госпитальге къабул этип алалар. Бу госпитальде о 8 февральден 19 марткъа къадар тедавийде булуна.

Госпитальде медицина персоналы яралыларны чокъ гузель бакъалар. О арбий дефтерине шуларны яза:

«Госпитальде зевкълы, хатырда къаладжакъ кунълер кечирдим. Узун вакъыт хырпаланувдан сонъ бойле бакъылуw аскерге лыйыкъ эди.

Мында Бахшыш Байрамгъазы, Садыкъ Менакъай, Садыкъ Хамидуллин киби аркъа-

дашларнен корюштим. Оларнен кьорантала-
рымызнынъ аджнынкълы алларыны чокъ де-
фалар хатырладыкъ».

Инсанларнынъ энъ гузель ве дюльбер ис-
леринден бири кьоранталарына севгидир.
Абдулла Дерменджи арбий дефтерининъ
аман-аман эр саифесинде кьорантасыны
тюшюнгени корюне, кьорантасынынъ азала-
рына олгъан буюк севгиси дююла, озюнинъ
дженкте, джебэдеки зорлукълары, хасталы-
гъы, яраланмасы экинджи плангъа чекиле.
Ватаны ве кьорантасы биринджи ерде ту-
ра. О юксек, азиз ахлякълы адамлардан
эди.

Дженкнинъ хусусиетлеринден бири де
арбий болюклернинъ ве айры аскерлернинъ,
офицерлернинъ сыкъ-сыкъ бир ерден дигер
бир ерге авуштырылмасыдыр. Абдулла Дер-
менджи чокъ керелер башкъа болюклерге
авуштырылгъан эди.

1942 сенесининъ 19 мартында оны Тби-
лисиден, Москвадан кечерек, Горький шеэри-
не ёллайлар. Оларнынъ поезди бир къач
вакыт Москвада тура. О Москвада таныш-
ларыны къыдыра, лякин бир кимсени тапал-
май, бунгъа къаарълене. О кунълери Мос-
квада дженк низамы пек къатты эди. Душ-
манны кескин атешнен къаршыламакъ ичюн,
чокътан-чокъ аскерлер, офицерлер, зенитка-
лар азыр тура эдилер.

Тбилисиден чыкъкъанынынъ онунджы
куню Дерменджи Горькийге келип тюше. Те-
рен аркъа сайылгъан бу шеэрде о резервде
булуна. Казармада арбий болюкте яшай. 29
марттан 17 апрельге къадар Абдулла Горь-
кий шеэринде булуна. Шу кунълерде яша-

йышы насыл кечкенини арбий дефтеринде акс эттире; тюшюнджелерини, ислерини къайд эте:

«Бекленильмеген расткелиш. Ордугъа кельген кунюмден (14-IX—41 с.) 1942 сенеси апрель 9-гъадже тувгъанларымнен расткелишмедим. Албу ки, чокътан-чокъ месафе ёл юрдим ве пек чокъ арбий болюклер корьдим. Керчек, Кърымдан Тамань ярым адасына кечкен вакъытта, кене бекленильмеден Дерменджи Мустафанен корюшкен эдим. Онынънен бир айгъа къадар къомшу болюклерде булундыкъ ве ара-сыра корюшмек имкяны ола эди.

Горький шеэрини кеткен вакъытта, анда мытлакъа къысым ве танышларны, якъын достларны корерим, деп умют эттим. Лякин март 30-дан апрельнинъ 9-на къадар ич кимсени расткетирмедим. Ялынъыз симферополли бир аркъадашнен таныштым. О да Турецкий сокъагъында яшагъан Переходник Борис эди.

Ниает... Мен уйле ашындан казармагъа келем. Къапу огюнде бир таныш сума тура. Юрегим ойнады... Къуванч толкъуны бутюн вуджудымны сарсытты. Мен Умер агъамнынъ огълу — Дерменджи Джевдетни корьдим. О да аякътан енгиль яралангъан ве къыскъа муддетли тедавийден сонъ резервге кельди. Биз берабермиз. Не къадаргъадже? Бельгисиз».

Абдулла Дерменджи 17 кунь Фрунзе адына арбий мектепте булунгъан сонъ, кене Тбилисиге ёллана. Лякин ёлда Сталинградда токътайлар. 1942 сенесининъ апрель айы эди. Даа Сталинград урушы башланма-

гъан, онъа учъ ай къадар вакъыт къалгъан эди. Бу хусуста арбий дефтеринде Дерменджи шойле яза:

«Горький шеэринден 17 апрельде саба саат дёртте 84 адамлыкъ команда ёлгъа чыкътыкъ. Не къадар мешакъатлы ёл! Апрельнинъ 24-нде саба биз Сталинградгъа келип тюштик. Бу сатырларны Сталинград вокзалында яздым.

Дюльбер, темиз шеэр. Эалининъ мизаджы яхшы. Эр сокъакъта муаббет сымаларны коре ве ифтихар этесинъ. Бугунъ зениткалар пек къудретли чалыштылар».

Дерменджи джебэ аркъасында олгъанда биле, дженк ёлларында, душман самолётларынынъ бомбалары алтында, аскер омюри кечире. Тбилисиге кеткенде, Тихорецк станциясында токътайлар. Анда кърымлы Ломброзоны корип, оны къуванчнен къаршылай. Ломброзо бир вакъытлары онынъ ротасында кызыл аскер эди. Дерменджи Тихорецкте боллукъ олгъаныны къайд этмекнен берабер, душман самолётларынынъ Тихорецкни сыкъ-сыкъ бомбалагъанларыны, шу куню кене де тревога олгъаныны яза. Нияет, 29 апрельде о Тбилисиге келип тюше. Эки гедже станцияда булунгъан сонъ, Маниста Авчал деген ерде булунгъан арбий лагерьде ерлеше. О Тбилисиге кельгенде, ёлда Эбазер Чачини расткетире. Амитов Османнынъ гъайып олгъаныны анълай. Чокъ яна.

Дерменджи бу лагерьде аман-аман эр кунъ аскерлернен сиясий субетлер алып бара. Оларнынъ совет ватанперверлиги ве интернационализм рухунда тербиеленмелеринде актив иштирак эте. 1942 сенесининъ майыс

айында аскерлернен ашагыдаки мевзулар-
да субетлер алып баргъаныны яза: 1. 1942
сенеси фашизмге шиддетли дарбелер энди-
рмиз. 2. Ватан дженкининъ янъы этапы.
3. Авропада янъы низам. 4. Гитлер блокун-
даки зытлыкълар ве иляхри. Бу субетлерни
отъкермек ичюн Дерменджи геджелери ча-
лыша, окъуй, яза, эдебиятны дикъкъатнен
къозьден кечире. О Авчал арбий лагеринде
бир чокъ Кърымлы аскер ве офицерлернен
корюшкенини хатырлай. Меселя, Гижиров
Абдулла, Бельбектен Таиров, Феодосиядан
Абиев, Коклуздан Халиляев, Сюренден Ме-
джитов, Байдардан Гъаниев, Шихов Асан,
Эфенди коюнден Али Хайбуллаев, Дегирмен
койлю Гугу, Байдарлы Мамутов, Къарасув
районы Аргъын коюнинъ колхоз реиси Чиб-
шев Смаил, Алуштадан Бекиров, Багъчаса-
райдан Зейнеп Османова ве иляхри. Олардан
чокъусы гитлерджилерге къаршы урушмалар-
да яралангъанар. Дерменджи арбий дефте-
ринде бутюн совет халкъларынынъ, гитлер-
джилерге къаршы къараманджа, джанлары-
ны-къанларыны аджымай, курешкенлерини
фактларнен тасдыкъ эте.

Абдулла Дерменджи сиясий хадим ола-
ракъ, 20 июньде (1942 с.) шуны къайд эте:

«Эки куньден берли хасталарны, яралы-
ларны эким козетювинден кечирдик. Бугунъ
17 адам узун муддетли отпуск алып, эвле-
рине къайталар. Бир сыра яралылар отпус-
кагъа акълы олсалар да, шимдилик къалды-
рылдылар».

Озю чокътан хаста олса да, бу хусуста
меселени командование огюнде къоймай,

орду сафларында булунмакны девам эте.
22 июньде арбий дефтеринде яза:

«Сиясий информацияны отькерген сонъ, аркъадашым замполит Шолпаниен кунеш ваннасы къабул эттим. 1941 сенеси сентябрьнинъ 18-нде алгъан усть кольмекни денъиштирип, бираз сагълам союны алдым. Бугунъ не ичюнدير бутюн мучем, айрыджа кешик богъумларым ве аякъларым пек агъырды».

Бир къач кунълерден сонъ девам этип, шуларны яза:

«Хаста алымнен сабадан радио динълеп, аскерлернен сиясий информация алып бардым. Севастопольдеки аскерлеримизнинъ федакярлыгъы алайымызда оларгъа сайгъы догъура. Эшкъ олсун къараманларгъа!»

Абдулла Дерменджи учъ айдан зияде Тбилиси якъынларында арбий лагерьде аскерлер арасында чалыша. 1942 сенесининъ 10 июлинде апансыздан: «чалышып тургъан еримден чагъырдылар. Бардым. Анкета толдурмакъ керек олды», дей. О Тбилисининъ дживарларыны бу учъ ай ичинде пек севе, аркъадашларына алыша. Акъшам саат едиде оларгъа ёлгъа чыкъмакъ эмирини берелер. Джаяв Закавказье фронт штабына баралар. Андан Дерменджини ве дигерлерини Еревангъа ёллайлар. «Лякин, не ичюнدير, мени бу якъ ич де тартмай. Истемей кеттим», дей.

Сонърадан Дерменджи мында кельгенине мемнюн ола, чюнки яваш-яваш эр ерге алышмакъ мумкюн. Дерменджиге онынъ пек севген газета ишлерини авале этелер. Лякин Еревангъа кельгенинен, «бутюн гедже онынъ сокъакъларында сыгъынмагъа ер арап, колхоз эвининъ канцеляриясында сы-

гъына бильдик. Мени 61-нджи нишанджылар дивизиясынынъ сиясий болюгининъ имаесине ёлладылар. Гедже саат 11-де ёлгъа чыктыкъ. Саба саат 6-да штабгъа кельдик. Учевимиз шеэрни, онынъ базарыны доланып, алтышар рублеге ярымшар литр татлы къатыкънен сабалыкъ яптыкъ», дей. Сонъ олар сиясий болюкке баралар.

«Сиясий болюкнинъ начальниги бизнен субетлешти. Миноёт ротасында сиясий ёлбашчынынъ ярдымджысы оларакъ кетерсинъ, деди. Сонъ меним фикиримни динълеп, газета идаресине ёллады. Манъа русча не къадар зор олса да, 17 йыллыкъ хызметиме къайтмакъ меним ичюн янъыдан догъмакъ эди. Саат 5-те артыкъ эдебий хадим оларакъ ишке башладым. Сиясий болюк начальниги къорантамны сорады. Къайгъыгъа къуванып, къорантамнынъ талийини бильмегениме янып, козьлерим торланды. Юрегим о дередже зайыфлады ки, агъыр дакъкъаларда текмиль таша. Эр кересинде фашизмге лянетим арта, интикъам алув дамарларым къабара...»

Дерменджининъ чалышып башлагъан газетанынъ ады «Знамя победы» эди. Бу газета 61-нджи нишанджылар дивизиясы политотделынынъ органы эди. Дивизия бираз ратлангъан сонъ, кене фронткъа кетмеге азырлана.

О заманлары «Знамя победы» газетасынынъ редакторы Сбойчаков деген киши эди. Бу адам Дерменджиге яхшы бакъа. Газетада чалышкъан адам аз, иш чокъ. Этрафтаки аскер болюклерине барып, материал топламакъ керек. Ондан да гъайры, Дерменджи газета ишлеринде къалдыраджакъларына

да эмин дегиль. О раатсызлана. «Шимдилик редакцияда чалышып турам. Материалны рус тилинде редактирлемек зор кельсе де, ишке буюк ишанчнен кириштим. Бу хусуста талийим даа чезильмей. Бугунь бир шиир, эки хабер тюзеттим.

Кимер инсанлар сагълыкънынъ не демек олгъаныны анъламайлар, чюнки сагъламлар. Шеэрге сабадан чыкъсанъ, «Алагес» дагъындаки къарлар пек айдын корюне.

Аскер болюклерине барып кельген сонъ, отличниклер хусусында газетамызгъа учь материал даа бердим. Редактор язылышны бегенди. Меним бунъа гонълюм джошты. 10 ай устюнде ильк оларакъ севимли хызметиме ерлештим. Керчек, рус тилинде язмакъ манъа пек зор ола. Зарары ёкъ, большевик ичюн зорлукъ — алмасы мумкюн олгъан къаледир. Мен хызметтен ич къоркъмай кельдим, ольгендже шай оладжакъ», дей. Дерменджининъ бу сёзлери онынъ насыл инсан олгъаныны пек яхшы косътере.

Дерменджи шу ерде тамам бир ай он беш кунъ булуна. 61-нджи нишанджы дивизия 1942 сенесининъ 24-нджи августында фронткъа ёл ала. Абдулла Дерменджи энди учюнджи кере фронтта оладжакъ. О бунъа къувана. Бунынъле берабер бу хабернинъ, «кимерлерине азаплы тесир быракъкъаныны, чокъусынынъ исе бу хаберни гонъюль джошкъунлыгъынен селямлагъанларыны» айта. Эльбет де, чешит инсанлар бар.

Абдулла Дерменджи озь дивизиясынен Сухумиден ве Гаградан кечип, шимальге догъру кете. Август олса да, бу ерлернинъ ялылары, дагълары, дюльбер, кунеш тенни

охшай. Дерменджи къуванаракъ, денъизде ювуна, пляжда ята, коюни хатырлай. Бу ерлернинъ табияты, авасы онынъ догъгъан ве оськен ерлерини анъдыра.

«Бугунъ арекет этиджи ордуда биринджи номер газетаны чыкъардыкъ. Газетамыз Кунъбаты ве Калинин фронтларында уджюмге кечювимизнинъ бахтлы хаберинен яраштырылып чыкъарылды. Юреклерде не къадар къуванч... Фронткъа учюнджи дефа якъынлашамыз. Мизаджым рушен. Кавказ дагъларында хаин гитлерджилерге олюм дарбеси эндирмеге кетемиз. Шимдилик бу орталыкъта мудафаадамыз. Аскерлерининъ руху юксек... 307-нджи полк душман десантынен расткелишти. Олю ве яралылар бар... Кене душман самолётларынынъ кевдесини коръмек ве давушыны эшитмек сырасы кельди. Эр кунъ келип кетелер. 4 сентябрьде яры геджеде бомба быракътылар. Эр кунъ денъизге барамыз. Денъиз 20 метр авлакъта. Лимон ве мандарин ашламалыгъы территориясында яшаймыз».

Дерменджи ве онынъ арбий болюги сентябрь ве октябрь айлары Кавказ дагълары арасында яшайлар. Бу ерлерге фронт якъын. Онынъ якъынлыгъы пек дуюла. Дерменджи джебэге кетмек арфесинде бир ай учъ кунъ Алексеевка коюнде булуна. Алексеевкада бутюн эвлер аскерлернен толукъ. «Басмахане ве редакция машинасында геджеледик. Тамамынен фронт омюри кечиремиз. Аскерлеримизнинъ мизаджы дженкявер. Сталинград туюнде ве меркезий фронтта алынып барылмакъта олгъан уджюм рух котре, чалттан енъиш къазанув эшкъына эр ким фронткъа ашыкъа, энъ олмагъанда, бир

къач фашистни гебертмеге ынтыла. Бу гурь куньлер ичинде тезден севимли къорантамнен корюширим деген умютнен яшайым», деп арбий дефтеринде яза.

Энди кене кыш келе. Дагъларда къар ягъа. Тезден янъы йыл — 1943 сенеси. Алексеевка, Дерменджининъ айткъанына коре. Озенбашны андыра экен. Дагълыкъ, багъчалыкъ, бал чокъ. Оны колхозниклер балнен сыйлагъанлар. Дженк вакъытында бал сийрек шей.

Дерменджининъ дивизиясына Новороссийскке догъру кетмеге эмир бериле. Олар 6 январда (1943 с.) ёлгъа чыкъалар. Ёл узакъ ве о чокъ ерлерде бозулгъан. Ёл боюндаки шеэрлерни, койлерни душман харабеге чевирген. Биринджи токъталыш ве геджелев Туапсе шеэринде. «Шеэрден бир шей къалмагъан, йыкъынтылар обасы», дей Дерменджи. Ондан сонъ Небух коюнде эки кунъ къалалар. Олар дивизиянынъ сыраларында редакция машиналарынен кетелер.

Дерменджи ве аркъадашлары 9 январда уйле авгъанда Джубгъагъа келип тюшелер. Койни фашистлер пек бомбалайлар. Дерменджи энди чокътан дженкнинъ бу адиселерине алышкъаныны айта.

Шу куньлери дженк ёлларында корьгенлерини шойле икяе эте: «12 январда, саба саат онда Джубгъадан чыкътыкъ, ёлумыз Краснодаргъа догъру. Ёл къапалы. Қарлы ягъмур тюбюнде ёлнынъ ачылмасыны беклеймиз. Аякъларым ушюй. Машинада отурам. Гедже саат бирде кене де койге къайтып кельдик».

Экинджи куню бир даа ёлгъа чыкъалар.

Ел ачыкмы, белли дегиль. Ава пек сувукъ. Ниает, олар Дефановка коюне келелер. Геджелейин газета чыкъармакъ ичюн чалышалар. «Бутюн гедже аскерлеримиз фронткъа кете. Къатты аязгъа бакъмадан, аскерде рух юксек. Олар бир истекнен — тез енъиш къазанмакъ истегинен яшайлар. Бу истек оларнынъ лакъырдыларында, арекетлеринде корюне. Сторожевая коюндемиз. Аяз. Аскерлер илеридеки уджюмни чалтлаштырмакъ ичюн шимди ёл япыджылыгынен мешгъуллер. Гитлерджилерге къаршы къатты уджюм азырлаймыз... Саба саат 7-де газетамыз азыр олды. Куньдюз душман разведчиги корюнди. Зениткаджыларымыз оны мувафакъиетнен къувдылар. Къуванчлы ве бахтлы куньлер».

Дерменджи улу адиселернинъ иштиракчиси ве шааты. Онынъ козю огюнде душмангъа къуветли дарбелер эндириле. Душман Кавказдан да къувулмакъта. Энди Кавказнынъ буюк шеэрлеринден бири олгъан Краснодар якъын. Сталинград туюнде гитлерджилер ордуларынынъ дарма-дагъын этильмекте олгъаны хаберлери кельмекте эди. «Радио рух юксельтиджи хабер кетирди: аскерлеримиз Воронежнинъ дженюбинде уджюмге кечти, мувафакъиетнен илерилейлер. Сталинград алкъасындаки фашист ордусыны эляк этюв тамамлана. Бу хаберге багъышлап, аджеле номер чыкъардыкъ. Ресмий хабер этильмесе де, бизим участкада да уджюм башлады», деп арбий дефтеринде яза.

Оларнынъ болюклери 1943 сенесининъ 18 январында шимальге догъру ёлгъа чыкъалар. Перевалдан кечмек керек. Бараджакъ ерлери Шабановка кою. «Перевал туюнде, Сторо-

жеваядан 2 — 3 километр авлакътa токъта-
дыкъ. Ёл олдукъча агъыр. Зынджырсыз ма-
шина перевалгъа чыкъмай. Ёлнынъ бузлама-
сыны беклеймиз». Перевал туюнде дёрт кунъ
беклеген сонъ, ниает, бешинджи куню бираз
кетебилелер. Бутюн бу кунълерини сувукъ
машина ичинде ве ачыкъ авада кечирелер.
Дерменджи пек ушюгенини сёйлей, аз къал-
ды бузлайджакъ эдик, дей. Бу арада олар-
нынъ янындан турмадан джаяв аскерлер ве
танклар кечелер. Олар Краснодарны гитлер-
джилерден азат этмеге кетелер.

Абдулла Дерменджи бу походда олып
кечкенлерни ве башына кельгенлерни, озю-
нинъ ислерини арбий дефтеринде акс эттире.

«Колонна сырасына кирип, ёлгъа чыкъ-
тыкъ. 50-ге къадар румын солдатыны тылгъа
озгъаралар. Кимериси чыплакъ. Перевалнынъ
яры ёлунда машинамыз бозулды. Геджеледик.
Саба. Машинамыз тамир этильди. Ёлумызны
девам этемиз. Украиналы шофёр Милютин
бизге чокъ ярдым этти. О сабыкъ колхоз реиси.
Яхшы тешкилятчы. Уйле авгъанда, Шабанов-
ка перевалына чыкътыкъ. Бир саатте бир ме-
трден беш метргедже ёл кете билемиз. Бу ёл
янъы япылды. Бойдан-бойгъа конделен агъач-
лар тёшели. Олар устюнден араба, автомо-
биль, танк, тягач кете. Бу ёл махсус Красно-
даргъа уджюм япмакъ ичюн япылды. Акъыл
иши. Лякин аванынъ бутюн вакъыт къарлы
ве ягъмурлы олмасы, 2-нджи, 3-нджи эше-
лонларнынъ фронткъа чалт бармасыны чана-
лата. Бизим арбий болюк 2-нджи эшелонда.

Бутюн гедже ёлда турдыкъ. Саба кене
метр эсабынен илерилеймиз. Ёл кеттикче бе-
терлеше. Ёлда къалдыкъ. Ашайтымыз битти».

Бу сатырлар 1943 сенесининъ 24 январында, кышнынъ чиллесинде язылган эдилер. Сувукъ, гедже — аяз, куньдюз — чамур. Бунъа бакъмадан, аскерлер къараманджа илери-лемекте, Краснодаргъа уджюмни девам эттир-мектелер. Дерменджи: «Вазиятимиз агъыр. Лякин рухтан тюшмеймиз», деп яза. Бир чокъ саатлерден сонъ, ашайт кетирмек ичюн, Сто-рожевая коюне ёлланган адамлар къайтып келелер. Олар бираз ашайт кетирдилер. Бу арада Армавир ве Сальскнинъ бизим аскерлер тарафындан алынган акъкъында хабер келе. Дерменджи арбий дефтеринде: «Мувафакъиетлер бизим фронтта да яхшы. Тезден Краснодар алыныр. Ондан 25 километр авлакъта Северная станциясы алынды. Уйле авганда, бензинимиз битип, озен четинде токътадыкъ. Ава бирден тюрленди. Бузлатып башлады. Инджеден къар ягъа. Беш кунъ бензинсиз отургъан сонъ, бугунъ, ниает, бензин тапып, ёлгъа чыкътыкъ. Бутюн гедже ёлда олдыкъ ве олган 2 километр ёл юрдик. Муреттиплер олган машина огде кетти. Шабановкагъа 1,5 километр къалганда, бизим машинамыз бозулып, токътадыкъ.

Ёлда Сейтумер Чалбашны ве Къызылташлы Чолакны корьдим.

Шофёрлар ремонткъа кириштилер. Бугунъ илери позициядан векилимиз кельди. Джаяв Шабановкагъа кетем», дей.

Дженк — бу зорлукъларнен, къаарь-къасевет, ольмек, яраланмакъ телюкелеринен, мувафакъиет ве енъиш къуванчларынен толудыр. Улу Ватан дженкинде бир чокъ совет арбий журналистлери эляк олды ве яраландылар. Олар Совет Ватаныны къараманджа му-

дафаа этерек, озь гражданлыкь борджларыны эда эттилер. Абдулла Дерменджи де бу арбий журналистлер арасында. Бунунъле берабер, онынъ сагълыгъы кунь-куньден - осаллаша. 1943 сенесининъ 2-нджи февралинде «озюмни пек агъыр хастаджан дуям. Къоранта тюшюнджеси», деп яза.

Дерменджи булунгъан дивизиянынъ къанлы урушмаларда гъайыбы, эльбетте, бар эди. Душман оны инатлыкънен къаршылай, илерилемесине мания япмакъ истей. Бизим аскерлеримиз уджюмлерини турмадан девам эттирелер. 16 февральде Дерменджи иштирак эткен дивизия Ново-Дмитровка деген ерни ала. Илерилемек девам эте. Ниает, пек буюк зорлукълардан сонъ, дагъ ёллары бите. «Азаплы дагъ ёллары битти. Артыкъ таш ёлнен илерилеймиз», деп яза о арбий дефтеринде. «Бу куньлерде Харьковнынъ алынгъаны акъкъында хабер, чеккен бутюн заметлеримизни унуттырды», дей.

Дерменджи адиселерге арбий журналист козюнен бакъаракъ, оларнынъ бир бакъыштан козьге чарпмагъан, лякин пек муим олгъан тарафларыны къайд эте.

«Бир эпизодны хатырлап, дефтерге язмагъа къарар бердим.

Окоп. Анда бир аскер. Ягъмур ягъып тура. Аскер белинедже сув ичинде. Бутюн гедже окопта булунды. Саба оны бузлагъан сув ичинден тартып чыкъардылар. О агълай.

— Агълама сен, санчаства эйи олурсынъ,— деп онынъ гонъюни алаалар.

— Мен гъайыбым,— дей о,— лякин козъ-яшым онынъ ичюн дегиль.

— Я не ичюн?

— Мына бойле нафиле гъайып олып, ич бир фашистни гебертмегеним ичюн агълайым. Башкъа шараитта мен онларнен фашист ольдюре билир эдим».

Абдулла Дерменджи буларны язгъан 1943 сенесининъ февраль кунълери совет ордулары дюнья тарихында корюльмеген масштабларда он бир фронтта, 1200 километрлик месафедде уджюмге кечкен эдилер. Беш ай ичинде совет ордулары 600—700 километр илериледилер. Фашистлер бу урушмаларда 1 миллион 700 бинъ адам, 3500 танк, 24 бинъ топ, 4300 самолёт гъайып эттилер. Булар гитлерджилернинъ Совет Бирлигине къаршы дженк эткен бутюн къуветлерининъ 40 процентини тешкиль этмекте эди. (Бу ракъамларны биз «Экинджи дюнья дженки тарихы»нынъ алтынды то-мундан алдыкъ).

Бу эки дюньянынъ куреши эди. Бир тарафта джанаварлыкъ, эксплуатация, зулум, къоркъу — фашизм дюньясы. Дигер тарафта уриет, акъикъий демократия, эмекдарларнынъ акимиети, халкъларнынъ достлугъы, прогресс — коммунизм дюньясы. Бу курешнинъ не-тиджесинде бутюн дюнья миллетлерининъ ве халкъларынынъ инкишаф ёллары языладжакъ эди. Буны Дерменджи яхшы анълай эди. Эр бир янъы, улу иште янълышылыкълар, эксик-ликлер ола билир. Лякин бунъа бакъмадан, ичтимай инкишафта янъылыкъ, прогресс, ин-къиляб къуветлери мытлакъа енъерлер.

Дерменджи бунъа къанисетди. Фашистлер къачалар. Лякин олар къачкъан ёлларында бутюн койлерни, шеэрлерни харабеге чевире-лер, якъалар ве йыкъалар.

1943 сенесининъ февраль айынынъ сонъки

куньлери. Баарь кельгени дуйыла. Дженюп-нинь орманлары, чёллери джанланып башлады, лякин кыш сонъки куньлерини яшаса да, арада-сырада озюни косътере. Дерменджи 23, 25, 26 февральде арбий дефтеринде шуны яза:

«Георгие-Афинская станицасына догъру ёлгъа чыкътыкъ. Станицагъа 4 километр къалгъанда, чамургъа батып токъталдыкъ. Сабагъа бузлатты ве биз ёлгъа чыкъып, Георгие-Афинскаягъа кельдик. Станица харабе алына кетирильген. Ёл бою даа комюльмеген кызыл аскер мевталарына расткелемиз. Саба эрте Северский район меркезине ёнелдик. Тамам станицагъа киргенде, бензин битип, мында токъталмагъа меджбур олдыкъ. Бу станицада харабеге аз расткелине. Гитлерджилер къачкъан вакъытта, электростанцияны ве дегирменни патлаткъанлар. Северскийде газета чыкъарамыз. Бугунь колхоздан алгъан мысыр-богъдайны чекмек ичюн къол дегирмени кыдырып таптым. Эр эвде «менде ёкътыр» джевабыны алдым. Ниает, колхозджылардан бири бизге дегирменини берди», дей.

Энди мартнынъ биринджи куньлери эди. Баарь кунеши аскерлернинъ бетлерини охшай, геджелери ушюген аркъаларыны кызыдыра, болдургъанларнынъ юреклерини котере, янъы кучь-къуветлер бере. Лякин фронт турмадан якъынлаша. Бозулгъан, хараплангъан, йыкългъан станциялар чокълаша. Дерменджи 1943 сенесининъ 7 мартында штаб ерлешкен Линейная станицасына келе. Станица бир тамам йыкългъан. Аскер болюклери демир ёлны тюзетелер. Уджюмге азырланалар. Уджюмге кечмек ичюн эмир беклейлер. Бу куньлерде муим адиселер оладжагъы дуйыла. Аскерлер-

ден бир чокъу гъает джиддий. Яш аскерлер шенълер, кулелер, шакъалашалар.

Дерменджиге агъыргъан аягъынен кунъде 10—15 километр джаяв кетмек керек ола эди. Аякълары оны пек раатсызлайлар. Шу сёзлери онынъ вазиятини айдын косьтерелер: «Сабадан Исаевнен корюшип, редакциягъа къайттым. 8—10 километр ёл юрмек керек эди. Мен буюк къасеветнен ёлгъа чыкътым. Бахтыма, яры ёлда машина расткельди. Аман-эсен, лякин пек ёргъун бир вазияетте акъшамгъа редакциягъа келип еттим», дей Не япа-джакъсынъ, о дженк. Фашистлерни енъмек ичюн эр сой зорлукъкъа, телюкеге, керек олса, джаныны да бермеге азыр олгъаныны Дерменджи озъ арбий дефтеринде къайд эте.

Дерменджи булунгъан дивизия Шималий Кавказ джебэсининъ эркъянында эди. 1943 сенеси 9 февральден 22-сине къадар Краснодар операциясыны аяткъа кечиререк, бу джебэнинъ аскерлери ве офицерлери 17-нджи ве 1-нджи танк немсе ордуларынынъ Азов денъизине чекильмек ёлларыны кесерек, оларгъа шиддетли дарбе эндирдилер. 12 февральде совет ордулары Краснодар шеэрини азат эттилер, уджюмлерини девам эттиререк, 22 февральде Славянская ве Крымская станицаларына якъын кельдилер. Мартнынъ биринджи кунълери оларнынъ тургъан ерлеринден чокъ-тан-чокъ эсир гитлерджилернинъ кечкенини Дерменджи айрыджа къайд эте. Шу кунълери Дерменджи Краснодар шеэрининъ якъынында эди. Шималий Кавказ джебэсининъ ордулары эсас дарбелерини Таманъ ярым адасындаки немсе-фашист аскерлерине эндирмекте эдилер.

Кечкен сене онынъ арбий болуги Таманъ ярым адасындан чекильмеге меджбур олгъан эди. Энди шу зор, къасеветли кунълер артта къалдылар. Дерменджи 30 мартта арбий дефтеринде шуны яза:

«Джебэге кетмек хусусында эмир кельди. Ёлгъа чыкъмакъ ичюн азырлыкъ коремиз. Ильский станциясында 15 кунъ олдыкъ (Станция Краснодардан узакъ дегиль, бир-эки саатлик ёл. С.) Бу вакъыт ичинде бутюн аскерлер козьден кечирильди, янъы кийим алды. Дивизиямызнынъ гъайыбы эксильди.

Станция оккупантлардан темизленген сонъ, кене джанланды. Япыджылыкъ ишлери там чыгъырыгъынен алынып барыла: нефть оджакълары тюзетиле, колхозлар сачувгъа азырлана. Гедже саат бирде Ильскийден чыкътыкъ. Саба эрте Ахтирская станциясына келип, акъшамгъадже мында булундыкъ». 1 апрельде Дерменджи ве онынъ дивизиясы артыкъ джебэде эдилер. Гедже-куньдюз артиллериянынъ къаба сеси, бомбаларнынъ, снарядларнынъ этрафны сарсытмасы, яралыларнынъ инъильтиси, эр адымда олюмнинъ чиркин череси козь огюнделер.

«Джебэдемиз. Полклар чыкъыш мензилини пекителер ве уджюмге азырланалар, эмир беклейлер. Редакциямыз ог позициядан 6—7 километр авлакъта булуна. Газетамызны чыкъармакъны девам этемиз... Этрафымызда душман мина ве снарядлары патлайлар. Сабадан бизим артиллериямыз душман позициясына шиддетли атеш ачты. Саат секиз къарарларында джаяв аскеримиз артиллерия ярдымынен уджюмге кечти. Катюшамыз бутюн къудретинен душмангъа атеш ве олюм

ягдырмагъа башлады. Олар гитлерджилерге бугунъ яхшы «зияфет» бердилер. Сабадан Абинская станциясына кетип, акъшамгъа-дже медсанбаткъа кельген яралыларнен сёйлештим. Газета ичюн пек кыйметли материал топлалдым», — дей.

Абдулла Дерменджи 8 апрельден 3 майыска къадар Абинская станциясы якъынларында дагъ этегинде, тереклер арасында ерлешкен редакцияда булуна. Душман геджекунъдюз Абинскаяны ве редакциянынъ булунгъан дагъ этегини бомбалай ве топнен ура. «Бутюн гедже башымызнынъ тёпесинден душман къуллелери сызгырып алып турды. Ара-сыра душман снарядлары этрафымызда патлай», деп дефтерине яза.

Урушмалар бир аз тынчлангъан вакъытта, Дерменджи авджылыккъа да чыкъа. О Кърымда олгъанда да къоян, дувадакъ къушу авына чыкъмаккы хатырлай. Саба эрте тюфегини алып, дагъларгъа кетер, акъшамгъа-дже долашыр, эвге къоянлар, яки дувадакъ къушу, папий кетирир. О мергин авджы эди. Бу хусуста Дерменджининъ «Аят дестаны» адлы китабындан шу меракълы парчаны кетирмек истейим:

«Дагълар башыны туман басты. Денъиз корюне. Къаялар кевдесине ясланып яткъан эвчикнинъ пенджересинден тыныкъ ярыкъ корюне... Акъшам къаранлыгъы чёкти. Кимдир, дагъ тарафтан келе, юрюшини чабиклештире. Аралыкъкъа, таш аралыкъкъа бурула. Пенджерени къакъа. Къапу ачыла. Эвге кире. Тюфегини къапу янындаки ильмекке аса. Белиндеки тавшанларны кошеге фырлата».

О заманлар Дерменджинен берабер «Знамя победы» газетасынынъ редакциясында бир къач миллетлернинъ векиллери чалыша, дженк зорлукъларыны къараманджа къаршылай эдилер. Олардан бири мина патлама-сы нетиджесинде эляк олды, бир къачы да яра-ландылар. Газетанынъ редакторы Сбойчаков, редакциянынъ хадимлери: Дерменджи, К. Вач-надзе, Исак Авербах ве дигерлери. Исак Авербах редакция булунгъан эвден аткъа минип кеткенде, танккъа къаршы минагъа расткеле. Мина патлай, ат парчалана. Исак Авербахнынъ эки аягъыны да къопарып ата. Докторлар Авербахнынъ аятыны къуртар-макъ ичюн не къадар тырышсалар да, къур-тарып оламайлар, экинджи геджеси о оле.

Редакциянынъ бутюн хадимлери дженкте косьтерген джесюрликлери ичюн медаллернен ве орденлернен мукаяфатлангъан эдилер. Олар-нынъ арасында аркъадашлыкъ, достлукъ буюк эди. Сагъ къалгъанлар дженк биткен сонъ да мектюплешелер. Редакция хадимлерининъ Дер-менджиге язгъан мектюплери терен самимиет, джан-гонъюльден достлукъ, севги ислеринен толу эдилер.

28 апрельде Дерменджи булунгъан дивизия уджюмге кечти. Гедже саат эки. Кимсе юкъламай. Эркес джиддий ве эеджанлы. Дженюп баарининъ къокъулары бурунларгъа кире. Бу арада «Катюшалар» гурюльдеп баш-ладылар. Дерменджининъ арбий дефтеринде язылгъан тарихий кунълер бу муим адисе-лерни акс эттире.

«Гедже саат 2-де «Катюша» уджюмге кечюв сигналы берди ве артиллериямыз шид-детли атеш ачты. Сабадан авиациямыз бутюн

Ресимде: Абдулла Дерменджи анасы Фадименен.

къудретинен душман позициясыны бомбаламагъа киришти. Бомбардуман бутюн кунъ токътамай девам этти. Душман авиациясы бугунъ активлик косътермеди. Уджюм девам эте. Душман бар къуветинен уджюмимизни токътатмагъа тырыша. Лякин дженкявер совет аскерлерининъ тазыйыкъына даяналмай, кери чекильмеге меджбур ола.

Авиациямыз бугунъ даа да актив арекет этти. Эскадрильяларымыз арды-сыра гитлерджилернинъ позицияларыны бомбалады. Къуванчлы кунълер! Техникамызнынъ кунъ-кунъден байыгъаныны коре ве гонъюльден къуванамыз. Фашизмнинъ сонъки сааты кунъ-кунъден якъынлаша».

«Бутюн бу къуванч дуйгъуларым къорантамнынъ талийини текрар хаялымда джанландыра ве фашизмге ачув дуйгъуларым къабара. Меним севимли Ленъярем сагъмы

экен? Сельме душман панджасына тюшмедими экен? Бу суаллер мени бир дакъкъа биле тынч къалдырмайлар. Къыйметли аначыгъым сагъмы экен? Аптем Фатма, онынъ къызы Урие къайдалардадыр, аджеба?»

Абдулла Дерменджи аилесини пек севген ве онъа пек садыкъ олгъан адамлардан бири эди. О фронтта булунгъанда, къорантасынен багъы кесильди. Аилесининъ къайда ве не алда олгъаныны бильмек ичюн, анги бир васталаргъа мураджаат этсе де, билип оламады. Бу меселе оны пек раатсызлай, терен тюшюнджелерге далдыра, геджелери имкян олгъанда биле, о юкълап оламай, онынъ сагълыгъына яман тесир эте эди. Арбий дефтерининъ аман-аман эр санфесинде къорантасыны анъа. Фашистлер эллерине тюшкен коммунист къоранталарыны къыйнай, ольдюре эдилер.

1943 сенесининъ 1 майыс куню Дерменджи булунгъан дивизиягъа, коьстерген къараманлыгъы ичюн, Къызыл байракъ ордени бердилер. Бу буюк мукафатны къайд этерек, дивизиянынъ бутюн болюклеринде митинглер откерильди. Дивизия урушларнен илерилемекни девам эте. Дерменджи 4, 5, 6-нджы майыс куньлери Краснодар шеэринде булуна. Дженюпнинъ дюльбер ве буюк шеэрлеринден бири олгъан Краснодар гитлерджилер тарафындан харабеге чевирильген. Лякин шеэр эалиси оны буюк къызгъынлыкънен гъайрыдан къурмакъта. Вокзал ве энъ яхшы биналар патлатылгъан ве якъылгъанлар.

Арбий дефтеринде Дерменджи шуны къайд эте: «Эали азатлыкъ къуванчынен яшай. 6 майыста акъшам кене де джебэ ёлагъын-

дам. Кельгеним киби аркъадашларым бомбалавгъа огърагъанларыны айттылар. Снаряд парчасы машинамызнынъ радиаторыны тешти.

5 майыста Крымская станицасынынъ ведигер 10 пунктнынъ алынгъаны акъкъында къуванчлы хаберини эшиттик. Шеэрде бу хабер йылдырым чалтлыгъынен джайрады».

Дерменджи дивизиясынен берабер оггекетти. Крымская станицасынынъ къыбласында, дагъ этегинде, орман ичинде токътап, редакция хадимлери газета чыкъармакъ ичюн чалышмагъа башлайлар. Бу арада, 1943 сенесининъ 9 майысында, хайырсыз хабер ала-лар. Душманнынъ бомбалавы нетиджесинде айтувлы офицерлерден арtpолк командири Буйневич, 221-нджи полкнынъ командири Акопов эляк олдылар. Олар дивизияда буюк арбий теджрибелеринен, джесюрликлеринен белли эдилер.

Абдулла Дерменджи дженкнинъ зорлукъларына, телюкелерине бакъмадан, вакъыт тапкъаны киби, языджыларнынъ эсерлерини окъуй ве оларнынъ мундериджеси акъкъындаки фикирлерини арбий дефтеринде къайд эте эди. 13 майыста арбий дефтеринде шуны яза:

«Бомба ве снаряд патырдысы алтында Альфред Нейманнынъ «Иблис» эсерини окъуп чыкътым. Талантлы язылгъан юксек бедий эсер! XI-нджи Людовикнинъ омюринен даа да этрафлы таныш олдым».

Бир чокъ афталар девам эткен шиддетли, къанлы урушмалардан сонъ, ниает, 7-нджи июньде, Дерменджининъ булунгъан участкасында тынчлыкъ укюм сюрди. Ава сыджакъ, ельсиз. Аскерлерден бир къысымы терек тюб-

леринде яталар. Дигерлери урбаларыны ямайлар, сияларыны темизлейлер. Базы бирлери ювуналар, шакъалашалар, бири-биринен ойнашалар. Къартча аскерлер исе отуруп, ятып хаялланалар, бельки де, аилелерини, кысымакърабаларыны хатырлайлар, дженктен сонъ не япаджакъларыны планлаштыралар. Дерменджи шу тынчлыкъ кунълери нелер ойлагъаныны шойле анълата:

«Бизим участкада тынчлыкъ. Атта артиллеристлеримизнинъ атышмалары да сийрек-лешти. Бу — боран алдындаки тынчлыкъ-тыр.

Шу левхалар бутюн омюр ёлумны хатырлаттылар: коюм, онынъ сокъакъларында, ялысында, орманларында, багъ-багъчаларында, тютюн тарлаларында кечирген кунълерим... Дерекой, мектеп, Мордвиновнынъ сарайлары. Ялта, Аутская 25-теки мектеп девирим. Ниает, Симферополь... Агъыр кунълернинъ емиши — матбуат хадими. Генчлигимдеки севги дуйгууларымнынъ хатыралары...

Тёпемде душман самолёты гурьлей, мен алышкъанымдан, онъа къулакъ асмай, тюшюнджемни девам эттирем: эдебият омюримден хатырлавларым... Раим Тынчеров...

Ниает, бутюни келип асретликке багълана, тюшюнджем анама, къорантама, тувгъанларыма къайта да, фашизмге ачувым эп осе».

Абдулла Ибраимович Дерменджи 1905 сени 14 апрельде Ялта районунынъ Кикенеиз коюнде фукъаре койлю аилесинде догъды. Кикенеиз кою денъизден эки километр авлакъта. Койнинъ этрафында багъчалар,

багълар, бостанлар. Лякин Кикенеиз эр заман сув азлыгындан замет чеккен бир кой эди. Бутюн койде ялынъыз эки чокъракъ бар эди. Сувармакъ ичюн сув етишмей. Багълар ве багъчалар суварылмай, тек бостанлар суварыла. Бунынъ ичюн багъларнынъ ве багъчаларнынъ берекети аз ола. Койлюлернинъ чокъусы аилелерини беслемек ичюн, койдеки бир помещикке ыргъат юрмеге меджбур эдилер. Дерменджининъ бабасы Ибраим акъай да инкъилябдан эвель бу помещикке ыргъат чалышмагъа меджбур олгъанлардан бири эди.

Бу ерлернинъ табиятынынъ дюльберлигине, авасынынъ темизлигине бакъмадан, Октябрь социалист революциясындан эвель топракъ азлыгы, джаиллик, фукъарелик, ёкъсуллыкъ нетиджесинде эалининъ арасында туберкулёз ве дигер хасталыкълардан ольгенлернинъ проценти пек юксек эди.

Дерменджининъ анасы Фадиме енгенинъ ве бабасы Ибраим акъайнынъ беш отъуллары ве эки кызлары бар эди. 1922 сенеси Ибраим акъай 64 яшында хасталанып оле. Фадиме анасы еди баланен къала. Зорлукъларгъа бакъмадан, балаларнынъ эписи Совет укуметининъ ярдымынен окъумагъа, бильги алмагъа, адам олмагъа имкян къазандылар. Дерменджининъ агъасы Умер — оджа, кыз къардашы Хатидже — агроном олдылар. Абдулланынъ озю де окъумагъа башлады. О заманлары Кикенеизде де мектеп мейдангъа кетирильген. Кучюк бир бинада 4 сыныф. Мектепнинъ оджасы Сеит Халиль эфенди адлы бир адам эди. Абдулла бу мектепте дёрт

йыл окъугъан сонъ. Ялта рабфагъына окъумагъа кире.

Онынъ эдебий фаалиети рабфакта башлай. О заман рабфакнынъ, сонъра техникумнынъ директоры терен бильгили, буюк теджрибели Ахтем агъа Аметов эди. Ахтем агъа комсомол тешкилятына ве дивар газетасына, къолнен язылгъан журналгъа ярдым этерек, окъуйджыларнынъ эдебий талантларыны ачмакъ ве инкишаф эттирмек ичюн, элинден кельген эр шейни япты. Дерменджиге де онынъ буюк тесири олды.

1921 сенеси Ялтада, дигер окъув юртларынен бир сырада, педагогика окъув юрту ачыла. Абдулла бу мектепке окъумагъа кире. Эмекдарларнынъ балалары — талебелер ялынъыз окъумакъ дегиль де, буюк бир джошкъунлыкънен, истекнен ичтимаий ишлерде иштирак этелер, комсомол тешкиляты мейдангъа кетирелер. Абдулла Дерменджи мында 1922 сенеси комсомолгъа кире ве онынъ энъ актив азаларындан бири ола. О бизим халкъымызнынъ арасында биринджи комсомол азаларындандыр. Та о заманлар язмагъа авеслиги олгъаны дуйыла. Абдулла къолнен язылгъан мектеп нефис-эдебий журналы чыкъармакъны теклиф эте ве бу ишни озъ устуне ала. Бу журналнынъ нусхаларыны тертип эте ве анда озюнинъ кучюк эсерлерини къоя. Бу кучюк эсерчиклер онынъ яzydжылыкъ аятында башлап аткъан ильк адымлары эдилер. Бунынъле берабер онынъ яzydжылыкъкъа олгъан авеслиги, севгиси кеттикче арта ве кенишлей.

Бу кечкенлерни къыскадан хатырлагъан сонъ, кене де фронткъа ёнейик.

14 июньде (1943 с.) Дерменджининъ 61-нджи нишанджылар дивизиясында булунгъанына тамам бир йыл толгъан эди. Бир йыл ичинде Дерменджи бир чокъ урушмаларда олып, озюни джесюр бир аскер оларакъ косътерди. Дерменджи джебэнинъ от сафында, душман атешининъ тубюнде, къарда, боранда, ягъмурда, чамурда, атеш астында газета ичюн материал топламакънен, аскерлер ве офицерлернен агитация ве пропаганда ишлерини алып бармакънен огърашты. Юзлернен километр джаяв юрди. Вакъыт-вакъыт элинде автоматынен урушларда иштирак этти.

О, 61-нджи нишанджылар дивизиясында булунгъанынынъ бир йыллыгъыны къайд этерек, арбий дефтеринде шуны яза:

«Бу девир ичинде нидже дёгюшмелер олып кечти. Дивизиямыз шиддетли урушмалар корип кечирди. Къанлы фашизмге къаршы урушларда юзлердже къараманлар осип етти. Дивизиямыз Қызыл Байракъ орденинен мукафатланды. Эр йигирми дженкчиден бирининъ кокюсини орден ве медаль яраштыра. Олар буюк федакарлыкъ, джесюрлик ве къараманлыкъ косътердилер. Дивизиямыз шаншереф къазанды. Командиримиз генерал унваныны алды. Онынъ кокюсини «Қызыл Байракъ», «Қызыл Йылдыз» орденлери яраштыра. Кечирген омюримизде хатырланаджакъ куньлер пек чокъ.

Эльбет, дженкте, атта джебэнинъ озюнде раатлыкъ ве эглендже, ойнамакъ, кульмекнен кечкен саатлер де ола. Бу вакъытлар телюкенинъ къара череси козь огюнден къача, зорлукълар унутыла. «18 июньде Қызыл аскер йыр ве оюн ансамбли концерт берди.

Кульдик, шеньлендик. Чокъ яхшы номерлер косьтердилер», дей Дерменджи.

Абдулла Дерменджи достлашмагъа севген, аркъадашлары ичюн бир шейини аямагъан, эр заман ярдымгъа азыр, мусафирсевер ве шень бир адам эди. Бунынъле берабер о эксикликлерге, яманлыкъкъа къаршы куреште кескин табиятлы: япма, уйдурма шейлерни севмез бир адам эди.

Дерменджи фронтта олгъанда да танышларынен, достларынен мектюплеше, оларнен багъ тута, оларнынъ яшайышынен меракълана. Онъа да турмадан язалар, шу ве бу меселелер акъкъында онынъ фикирлерини сораилар. Достлары арасындан миномёт батареясында булунгъан Сейтумер Чалбаш хасталангъаныны яза. Сонъ, «Шамильден мектюп алдым. Сочиден яза. Рота командири олып хызмет эткен. Дёрт кере яралангъан», деп къайд эте. Бу языджы Шамиль Алядинов олса керек, беллейим. Онъа сыкъ-сыкъ Смаил Алиев деген журналист де яза. О мектюбинде Ирсмамбетовнынъ Кърым комсомол обкомынынъ секретары тайин олунгъаныны бильдире. Яхшы таныш языджылардан бирининъ Кърымда оккупацияда къалгъаныны мектюплерден анълап, къаарълене, яна. Кърым обкомынынъ секретары «Лещинер мектюп язып, мени эки кунъге Сочиге чагъыра», дей ве иляхри.

Бир вакъытлары джебэде редакцияда Дерменджинен берабер чалышкъан, сонъ майор унваныны алгъан достларындан бири олгъан К. Вачнадзе де Дерменджинен турмадан мектюплеше, дженктен сонъ мектюп язмакъны девам эте.

Бутюн булар Дерменджининъ достларында онъа бесленген сыйгъы-севгилери буюк олгъаныны косътере.

1943 сенесининъ июль айынынъ башлары. Дерменджи булунгъан дивизияда бираз тынчлыкъ. Кимерде авиация ве артиллерия арекет эте. Кене ёл корюне. Дерменджи дефтеринде яза:

«Эмир кельди. Полклар бугунъ кетелер. Бираздан биз де ёлджумыз. 6 июльде янъы позициягъа авуштыкъ. Мен медсанбат машинасынен ёлгъа чыкътым ве уйле маалинде 221-нджиге (полк) кельдим. Олар, анълашыла, экинджи эшелондалар. Манъа 66-нджыгъа авушмакъ керек юлды. Джаяв чёль бою Крымская станицасына келип чыкътым. Станица — харабе ичинде. Ич бир бутюн эв ёкъ. Кимер азбарларда экильген бостан энди осип бара. Станицада граждан эалиден бир къач къарт къалгъан. Душман артиллериясы ве авиациясы токътамадан бомба ве снаряд быракъа. Бугунъ газетадан шу хаберни анъладым. Июль 5 сабасы фашист копеклери Орёл-Курск ве Белгород тарафларындан уджюмге кечкенлер. Лякин мувафакъиет эльде этемедилер. Акъшам къаранлыгъында шиддетли дженк башлап, бир саат къадар девам этти. Душман батареясы къуветли атеш ачты. Ярым саатке къадар эндекте булундыкъ. Снарядлар башларымыз устюнден учалар». Бу адиселерден бир къач кунъ кечкен сонъ, 16 июльде, Дерменджи кене уруш ичинде вакъыт кечиргенини къайд этерек, шойле яза:

«Саба танъда уджюмге кечтик. Мувафакъиет буюк. 114-нджи тёпени ве «Свобода» хуторыны забт эттик. Кузьмич аркъадашнынъ

аскерлери эки танкны уруп дагъыттылар. Бу хусуста акъшам редакциягъа хабер бердим. Авиациямыз ве артиллериямыз чокъ джесюр арекет эттилер». О бу урушмадан да сагъ-селямет чыкъты. Экинджи куню урушма девам этмекте эди. «Сабадан тынчлыкъ. Саат 12 къарарында душман 114-нджи тёпени кери алмакъ ичюн контруджюм япты. 4 танк корюнди. Экисини шу дакъкъасы дагъыттылар. Экиси исе бизим артиллериямызнынъ атеш алкъасына алынды. Уруш девам эте», дей.

114-нджи тёпени къараманджа мудафаа эткен бизим аскерлеримизнинъ арасында Дерменджи де бар. Душман 30 танкнен ве оларнынъ артындан джаяв аскерлеринен кене де уджюмге кече. «Бу сатырларны язгъанда, менден 20—25 метр авлакътa снаряд патлады. Бираздан 8—10 метр авлакътa эки снаряд даа патлады. Парчалары эндек устюнден вызлап кечелер. Энди къаранлыкълашмагъа башлады. Фриц, адети узре, гедже атмай». Дерменджи бу вакъиалардан алты кунъ кечкен сонъ, арбий дефтеринде яза: «Ватан ичюн, федакяр хызметим ичюн мени «Къызыл Йылдыз» орденинен мукафатлавгъа такъдим эттилер». Онынъ бу мукафаткъа пек къувангъаны ве бахтлы олгъаны дуйыла. Шу кунълери о яызджы Юсуф Болаттан сыджакъ ве достча язылгъан мектюп ала, сонъ шуны къайд эте: «Юсуф Болат Москвада «къызгъын» омюр барлыгъыны яза. Бизим джебэде де яшайыш «къызгъын». Кунъде юзлернен фашист ольдюрөмиз. Бу бизим шан-шерефимиздир».

1943 сенесининъ август айы Къызыл Ордунынъ улу енъишлеринен толу эди. Орёл, Белгород, Харьков шеэрлери душмандан азат

этиле. Дерменджи бу мунасебетнен газетагъа бир сыра хаберлер бере. Полкларда митинглер отькериле. Артполктаки митингге етишмек ичюн, аджеле ёлгъа чыкъа. Тамам уйле малли. Чокъ кетмек керек ола. «Ниает, гедже саат 10-нда мен артполктам. Дивизионлардан бирине кетмек керек. Яныма алякъаджыны алып, гедже кетем. Эки дефа душманнынъ топ уджюмине огърадым. Снаряд парчалары тёпемизден фырлап кечелер. Саат 12-де мен дивизион штабындам»,— дей. Дерменджи булунгъан полк учюнджи куню саба эртеден уджюмге кече. Катюшаларнынъ залплары рух котергенини къайд эте.

Бу арада Дерменджи уч мектюп ала: бири Шамиль Алядинден, экинджиси Исмаил Ирсамбеттен, учюнджиси Брюковдан. Ондан да гъайры, о заманлар Сочиде булунгъан Кърым партия обкомындан да Дерменджининъ арбий болюк командирина телеграмма келе. Мектюплерде ве телеграммада Дерменджининъ, джебэ аркъасында чалышмакъ ичюн, Сочи шеэринге ёлланмасыны риджа этелер. Анда душман тарафындан яраланмакъ ве ольдюрильмек телюкеси ёкъ. Аш-сув етерлик. О ерде бир чокъ якъын аркъадашлар бар, курорт ери. Бунъа бакъмадан, Дерменджи джебэден аркъагъа кетмек истемей. Арбий дефтеринде шу юксек ислерини, фикирлерини къайд эте: «Чаресиз чагъырув. Бойле месуль дакъкъада меним ерим джебэде. Сочиде олмакъ мени ич де къанаатлендирмей. Биз шимди душманны бир тамам ёкъ этмек вазифесинен мешгъульмиз. Бундан даа фахрий хызмет олурмы?»

Бутюн булар Дерменджининъ акъыкый

ватанпервер, Совет акиметине, партиягъа садыкъ, буюк ве темиз къальбли бир адам олгъаныны бир даа косътере.

Дженк айры адамлар, сыныфлар ичюн кимнинъ ким олгъаныны ачыкътан-ачыкъ косътерген буюк бир имтиандыр. Дженк девам эте, фашистлер даа топрагъымызны тап-тайлар. Лякин энди гитлерджилер, совет ордуларынынъ, Дерменджи киби миллионларнен ватанперверлернинъ, къараман эмекдарларнынъ тазыйкъы алтында орталыкъны якъып-йыкъып чекилелер.

Дженкте джебэлер бири-биринен сыкъы-сыкъына багълыдырлар. Бир джебэде олгъан буюк вакъиалар аман дигерлерине тесир эте. Украинанынъ индустриаль меркезлеринден бири сайылгъан Харьков шеэрининъ совет аскерлери тарафындан азат олунмасы, Дерменджи булунгъан джебэде де юксек джошкъунлыкъ догъурды ве аскерлернинъ ахлякый къуветлерини пекитти.

Дерменджи бу хусуста шуны яза: «Харьковнынъ алынгъаны хабери йылдырым чалтыгъынен бутюн аскерлерге джайрады. Бу къуванчлы хабер унутылмаз хатралар къалдыра. Бизим джебэде гитлерджилернинъ 17 пняде, 2 мотомех., 3 танк дивизиясы бар. Демек ки, биз душманнынъ 22 дивизиясыны Кубаньда тутуп турамыз. Силядашларымыз олгъан Харьков ве Брянск фронтлары аскерлерине бу буюк бир ярдымдыр».

«Август 23. Сагълыкънен къал, Кубань! Молдавская станицасынынъ сырт участкасында бир ай 20 кунъ дженклешкен сонъ, бугунъ ёлгъа чыкъмакъ эмирини алдыкъ. Полклар 23-нде акъшам ёлгъа чыкътылар.

Кубаньнен артыкъ сагълыкълашамыз... Бүтюн гедже ёлдамыз»,— дей Дерменджи.

Ёл бою дженк эр ерде озюнинъ чиркин, къоркъунч излерини къалдыргъан. Якъылгъан-йыкъылгъан койлер, станицалар, патла-тылгъан, парчалангъан арбий техника, авда-рылгъан, кырылгъан вагонлар, автомаши-налар. Олар арасында сагълам къалгъан, бозулмагъан станицалар да бар.

Уджюмлерини девам эттирген аскерлери-мизни эали къуванчнен, урьметнен къаршы-лай. Бир шейини аджымай, аскерлеримизни сыйлай, ёлгъа емиш бере. Бу хусуста Дер-менджи шу мисальни кетире: «Башакъ топ-лагъан колхозджы къадынлар бизни багъчагъа мейва ашамагъа чагъырдылар. Аркъадашларым багъчадан юзюм, алма, эрик кетирдилер. Тойгъандже аша-дыкъ. Мейва, емиш ашайтымыз ёлгъа да къалды».

Янъы ерлер — янъы талий, янъы аят, де-генлери догърудыр. Дерменджи ве онынъ арбий болюги шималий-гъарбгъа кетелер. Конкрет оларакъ къайда кетелер — буну бильмейлер. Арбий сыр.

28 августта Красная Могила деген стан-циягъа келип, 4 кунъ токътайлар. Оларнынъ янындан арды-сыра сонъу корюммеген аскер, арбий техника кечип, джебэге кете. Не къа-дар улу, эр шейи чокъ олгъан мемлекет! Бу инсан ве техника байлыгъы, социализмнинъ юксек тешкилятлылыгъы, онынъ битмез-тю-кенмез резервлери, кучъ-къуветлери Дермен-джини гъурурландыра, къувандыра. Этрафы мейдан, къулан чёль олгъан Красная Могила станциясында бу манзара Советлер Бирли-

гининъ душманнен куреште гигант имкянларыны даа да ачыкъ косьтермекте.

Абдулла Дерменджи къальбининъ теренликлеринден кельген гурь ислерини шойле анълата: «Красная Могила станциясында 4 кунь олдыкъ. Бу куньлер ичинде фронткъа токътамадан аскер ве техника толу эшелонлар кетип турды. Не къадар буюк, къоджаман ватаным бар! Онынъ резервлери тюкенмездир. Алчакъ Гитлер бойле бир мемлекетни боюн эгдирмек мерамына къапылды. Гитлерджилернинъ эляк олув куньлери эп якъынлаша».

1943 сенесининъ 14 сентябринде Абдулла Дерменджининъ джебэде булунгъанына тамам эки йыл олды. О, бу эки йыл ичинде олып кечкенлерге бир козь атаракъ, шойле дей: «1941 сенеси шу куню Симферопольнен ве къорантанен сагълыкълашып, немсе-фашист ягъмаджыларына къаршы курешке кеттим... Эки йыл ичерсинде нидже денъишмелер олып кечти: арткъа чекилювимизнинъ агъыр дакъкъалары рух ве вуджудымызны чокъ хырпаласа да, енъиш бизим оладжагъына бир дакъыкъа биле иманымызны джоймадыкъ. Къувет топлап, фашист ордуларына ойле урушлар эндирдик ки, олар бараджакъ ерини тапалмай къачалар. Донбасс бизим, Мариуполь бизим».

Дерменджи киби назик исли адамларнынъ аятында къорантанен мунасебет, онынънен багъ ве онъа ярдым меселелери пек буюк ер тутмакътадырлар. Бир чокъ айлар кечти, къорантадан бир хабер ёкъ. Олар къайдалар, сагълармы, зор куньлерде озьлерини насыл туталар? Бутюн булар онъа раатлыкъ бер-

Ресимде: Абдулла Дерменджи (солда) Кисловодск шеэрининь 5404 номерли госпиталинде тедавийленген вакъытында 1944 сенеси.

мей, къасеветлендире, терен ойларгъа далдыралар. Джебэде тынчлыкъ саатлери биле козюне юкъу кирмей.

«Агъыр дакъикъалар ола, шу дакъкъасы козюм огюне анамны, къызымны, Сельмени, даа чоқътан-чоқъ тувгъанларымны кетирем ах, дейим, ресимлери олса, бакъар эдим».

1943 сенесининь сентябрь айынынь экинджи ярысында аскерлеримиз Осипенко шеэрини алып, Ор къапусына якъынлашмакъталар. Дерменджи де оларнен берабер. Акъшам ярыгъында Мелитопольге якъын олгъан Старо-Игнатъевка коюне келелер. Бу койде о колхозджыларнынь эписи кърым-татар тилинде лаф эткенлерини эшите. Бу койнинь халкъы Мелитополь урумларындан эдилер. Оларнынь ана тили — кърым-татар — ялы

бою тили. Бу халкъ бир заманлары Кърым-дан бу ерлерге кочькенлер.

17, 18, 19 сентябрьде Дерменджи булунгъан болюк огге догъру илерилемекте эди. Гитлер-джилер кери чекилелер. Атта базы койлерни йыкъмагъа-якъмагъа вакъыт тапмай къачалар. Месея, Петровское кою олгъаны киби тура. Лякин колхозджыларнынъ домузларыны ве сыгъырларыны тутуп алгъанлар, койде къаз, тавукъ къалдырмагъанлар. Дерменджи хызмет эткен болюк энди Кавказдан — дагълардан Украинанынъ кениш чёллерине чыкты. 600 километрли марштан сонъ, Бельманка демир ёл станциясына келелер.

22 сентябрьде: «джебэмизде шиддетли ве къанлы урушмалар башлады,— деп яза о.— Фашист самолётлары койлерге турмадан уджюм япалар. Урушмалар учъ куньден берли девам эте. Оларнынъ нетиджеси даа айдын олмаса керек, радио эки куньден берли хабер бермей». Яралы чокъ. Дженкнинъ бир къасеветли хусусиети даа олса, о да эалининъ, бала-чагъанынъ, къадынларнынъ, къартларнынъ дженк телюкесинде, душмандан уркип бир ерден дигер ерге авушмасыдыр. Бир такымлары озъ койлерине, эвлерине, душмандан азат олунгъан ерлерине къайталар. Бельманка станциясында бойлелер пек чокълар. «Бу гедже тюшюмде кене къорантанны корьдим. Урие бике янымдан кетмей, башымны сыйпады, ал-эвалымны сорады»,— деп арбий дефтеринде яза.

8 октябрьде Дерменджининъ къысымы Зачатьевка станциясына келип токътай. Эшелонлар, вагонлар аскер ве яралыларнен толу, якъын ерде арбий запас складлары. Дженкте

эр шейни беклемек мумкюн олса да, тезден шойле бир фаджианынъ оладжагъыны кимсе тюшюнмей эди.

Бирден фашист самолёты пейда олды. О алчакътан станциянынъ, вагонларнынъ, складларнынъ устюнден учып, эки бомба быракъты. Вагонлар туташып янып башладылар. Яралыларнынъ чарелилери вагонлардан сычрап, къача бильдилер. «Агъыр яралыларнынъ бир къачы янды. Бизим эшелоннынъ токътагъан еринде арбий запас складлары патламагъа башладылар. Тамам эки саат къуветли патлавлар девам эттилер. Бир чокъ яралылар текрар яраландылар. Мен де яраландым. Дёрт аякълап, бир километр авлакъ чекильдим ве йыкъылып къалдым. Сесимни эшитип, мени машинагъа алды ве станциядан учь километр авлакъта Медовка коюне кетирдилер»,— дей Дерменджи. Эркес патлавы девам эткен складлардан узакълашагъа тырыша. Патлавлар битер-битмез, ерли эали ве аскерлер Зачатьевка станциясы этрафындаки койлерге джайрагъан яралыларны топламагъа башладылар. Ерли эали гонъюлли оларакъ, джан-юректен ярдым косьтерди. Къадынлар отъмек, май, сют, шорба, йымырта кетирдилер, яралыларны ашнен темин эттилер.

Тюневинки фаджна нетиджесинде юзлернен яралы эляк олды. «Бугунь оларны топлап комьдилер»,— дей Дерменджи. О куню агъыр яралангъан Абдулланы Зачатьевка станциясындан Сталиногъа, янъы тешкиль олунгъан эвако-госпитальге кетирелер. Бу ерде «бизни ювундырды, ярамызны багъладылар»,— деп яза о арбий дефтеринде.

Бу онынъ экинджи яраланувы эди. 1943 сенеси 8 октябрьнинъ салкъын, лякин кунешли, мавы коклю дженюпнинъ кузь куню. Шимди о Дзержинский адында шахтёрлар посёлкасында. 21 куньден берли төшекте ята. 4431 номерли госпитальде чокътан-чокъ яралылар бар. Энди озюни бираз гузель дуйса да, кемиклерим сызлай, дей. Яткъан еринден чалышкъан ве берабер дженк эткен аркъадашларына, якъын танышларына: Лещенерге, Сбойчаковгъа, Шамиль Алядинге, Хатиджеге, Бирюковгъа, Амет Озенбашлыгъа, Бекир Ваапкъа, М. Бубушкъа мектюплер яза. Онынъ ичюн якъын танышларынен мектюплешмек буюк бир бахт эди.

Госпитальдеки шараит кечкенлерни хатырламагъа кениш ёл ача. Дерменджи арбий дефтеринде яза: «Кечирген куньлеримни хатырлайым: пек чокъ шей корьдим, чокъ агъыр дакъкъалар кечирдим. Дженк адамларнынъ садыкълыгъыны, адалетлигнини тешкерювдир. Акънен къара дженкте пек ачыкъ бельгиле не. Умумен, совет халкъларынынъ достлугъы, бирдемлиги сарсылмаздыр. Буны дженк пек айдын косьтерди. Лякин дженк, айны заманда, халкълар арасында айры копеклер олгъаныны да исбат этти».

Дерменджининъ ярасы пек яваш савуша. Энди госпитальде олгъаны эки ай. Ярасынынъ яхшы оладжагъына умютсизленип башлай. Геджелери пек ынърана. Оны бакъкъан эки-мине де джаны сыкъыла: «Аягъым къамбурайды. Дамарлар кунь сайын топлана. Доктор абдырап:— Сен аякъсыз къаладжакъсыпъ,— деди де, аджеле мени операция столуна къойды. Аягъымны догъуртаджакъ олып, бар

кьуветинен чекти. Юрегим ярамай олды. Мени юкълаттылар. Уянгъанда, аягъымны гипсте корьдим. Бутюн гедже юкълап оламадым. Омюримде бойле агъры корьмеген эдим»,— дей.

Абдулла Дерменджининъ ярасы ве сагълыгъы о кьадар агъыр эди ки, онынъ яхшы оладжагъына экимлер де эмин дегиль эдилер. Ярасы айларнен кьапалмай. Шу арада сарылыкънен ве ревматизмнен де хасталана. Ичинден кьан кете. Энди Дерменджи озю де яхшы оладжагъына инанмай, олюмге азырлана.

Бунунъле берабер озюни эльге алмагъа, зор алыны этрафындаки яралы ве хаста аркъадашларына дуйдурмамагъа, башкъаларыны кьасеветке далдырмамагъа тырыша.

Дерменджи 42 кунъ гипсте, тѣшекте ята, юрип оламай. Онынъ бунъа пек джаны сыкыла. Китап окъуй, мектюплер яза. Энь зияде къыз кьардашы — Хатидженен мектюплеше. (Анлесинден ялынъыз къыз кьардашы Кърымда дегиль эди). Дженктен огюне бильген, берабер чалышкъан аркъадашларынен, джебэде де сыкъ-сыкъ мектюплеше.

Дерменджи яткъан еринде Герценнинъ «Былое и думы» эсерини бир даа буюк бир истекнен окъуй. Мында булунгъан айлары бир чокъ фельсефий китапларны окъуй, озюнинъ бильгисини юксельтмеге чалыша. Онынъ айткъанына коре, бу девир онынъ ичюн гузель бир мектеп ола.

Бираздан Дерменджини Кисловодск шеэринге госпитальге авуштыралар. Энди декабрь айы эди. Къыш мында да кельген. Ёллар

бозукъ. Якъмагъа не агъач ве не де комюр бар. Зорлукълар буюк. Госпитальде ашлар яхшы, яралыларны гузель бакъалар. Лякин пек сувукъ. Дерменджи дефтеринде бу хусуста шуны яза: «Бугунъ бир группа яралыларны хасталар госпиталинден яралылар госпиталине авуштырдылар. Янъы бинадамыз. Бина юксек ерде, мындан Кисловодскнынъ этрафы корюне. Палаталар айдын. Мен 14-нджи палатагъа тюштим. Сабадан Эльбруснынъ акъ тёпеси пек айдын корюне. О эгерни анъдыра. Зевкълы ер — Кисловодск. Одаларымыз яхшы. Лякин сувукъ бутюн бу яхшылыкъларны чамургъа булгъай. Къыштан берли даа ич бир кере соба янмады. Бутюн кунъ ве гедже одеялларгъа сарылы ятамыз».

Эр шей кечкени киби, къыш да кечти. Дженюп баари озюнинъ къокъуларынен, янъы уютлеринен кельмекте. 1944 сенесининъ марты. Кунеш къыздырып башлады. Дерменджи де баарьге къувана. Шу кунълерде совет ордулары шимальден Ор къапусынынъ огюне кельгенлер, шаркътан Керчьни азат этмеге азырланалар. Дерменджи госпитальде булунгъан айлары ярасынынъ агъыргъанына, хасталыгъына бакъмадан, Ленининъ «Материализм ве эмпириокритицизм», Салтыков-Щедринининъ «Ташкентли дженап-лар», Достоевскийнинъ «Языджынынъ кунъделиги», Станюковичининъ «Денъиз икяелери»ни, Гейненинъ «К истории религии и философии в Германии» китапларыны окъуй. Ондан да гъайры, фельсефе илиминен огъраша. Сонъра «узун вакъыт Аристотельнинъ «Категориялары»ны, Гегельнинъ «Табиат фельсефеси»ни огренмекнен огъраштым», дей.

Бу сатырлар Абдулла Дерменджи ичти-май аятны, фельсефени, сиясий илимлерни огренмеге, рус эдебиятыны эсаслы бильмеге не къадар тырышкъаныны ве онынъ терен, кениш фикирли бир адам олгъаныны косътерелер.

1944 сенесининъ 29 апрелинде Дерменджи Кисловодскдеки арбий госпитальден чыкъа. Уйле вакъыты, саат эки бучукъ. Сагълыкънен къал, гузель Кавказ шеэри! Дерменджи аман-аман 8 ай госпитальде ятты. О энди арбий инвалид эди. Ватанымызны фашистлерден къорчаламакъ, оларны ёкъ этмек ичюн элинден кельген эр шейни япты. О сагълыгъыны аджымады, джаныны да бермеге азыр эди. Ватанымыз фашистлерни бу куреште енъди. Дерменджи киби ватанпервер, Совет Ватанымызгъа садыкъ адамларнынъ курешювинен Буюк Гъалебе къазанылды.

Дерменджи госпитальден чыкъкъан сонъ, къыз къардашы — Хатидже яшагъан Уфа шеэринен кетмек ичюн ёл ала. Дженк вакъытында бозулгъан ёлларнен, ниает 20 майыста Уфагъа келип тюше. Бираздан Уфадан Кърымгъа къайта.

Кърым ярым адасы фашистлерден азат олунды. 1944 сенесининъ 15 июнинде Дерменджи Симферопольге келе. Шеэрнинъ сокъакъларыны долаша. Кечкенлерни хатырлай. Бундан учъ йыл эвельси о Симферопольден джебэге кеткен эди. Бу йыллар ичинде о чокъ шейлер коръди ве ис этти.

Сонъра о къорантасынынъ Озъбекстанда олгъаныны анълай.

Бир къач кунъден сонъ Дерменджи кене

ёлгъа чыкъа. Дженк бир чокъ аилелерни бир ерден дигер ерге ташлады. Абдулла къорантасыны Озьбекстандан тапты. Олар дженк йыллары чокъ зорлукълар чекселер де, сагъ-селямет эдилер. Аилесинен корюшкен куню акъшамдан сабагъадже бири-бирининъ башларына келип кечкенлерни икяе этелер. Шакъамы я, корюшмегенлерине учъ йыл толды!

Аилеси «10-нджы багъча совхозы»нда эди. Орталыкъ ешиллик ве тереклик. Лякин яз кунълери пек сыджакъ. Дерменджи къоранта азаларына бакъаракъ:

— Яваш-яваш бу ерлернинъ авасына да алышырмыз,— деди.

Этрафтаки адамлар яхшы кишилер эдилер. Дерменджининъ аилесине эв бергенлер. Тёшек, ястыкъ, къазан-чельмек меселелеринде ярдым эткенлер.

Янъы ерде янъы аят башлады. «Янъы ер — янъы такъдир», дегенлери пек догъру экен. Бу ерде онынъ аилеси артты — эки къызы даа догъды — Гульнар ве Гульзар. Олар экиси де сонъра, окъуп оджалар олдылар. Уйкен къызы Ленъяре Девлет нешрия-тында — кърым-татар болюгинде корректор олып чалыша.

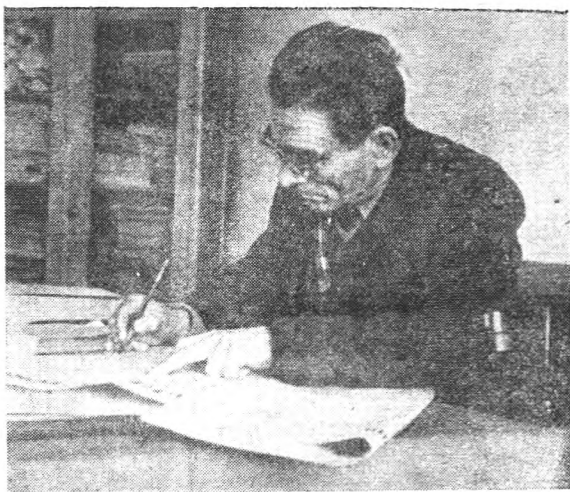
Дерменджи чалышмагъа севген адамлардан эди. Экинджи группа инвалиди олып, пенсия алса да, бош отурмакъны ляйыкъ корьмеди, совхоз реберине барып, бу хусуста лаф этти. Дженк даа девам этмекте, совхозда ишчи етишмей. Дерменджи адий ишчи оларакъ, чалышмагъа башлады. Багъ-багъча ишлерини о яхшы биле эди.

Чалышмагъа башлагъанынынъ энди би-

ринджи куньлери озюни такъатсыз, зайыф дуйды. Яралары, кечирген хасталыкълары сезиле эди. Чалышып оламам, деп къаарьленди. Лякин тезден ишке алышып башлады, кунь-куньден къувети артты.

Совхознынъ ишчилери ве интеллигенциясы Дерменджининъ ким олгъаныны бильмей ве оны адий бир ишчи зан эте эдилер. Бакъсалар о яхшы чалыша, топлашувларда онынъ гузель ишлерини сыкъ-сыкъ къайд этелер. О энди намлы ишчилер арасында. Биринджи девирде онынъ башында бир чокъ эдебий планлар олса да, сабыр этти. Иштен де ёрула. Партия азасы оларакъ, ичтимай ишлерде актив иштирак эте. Меселелерни принципиаль къойышы, эксикликлерге къаршы актив куруши ичюн артта къалгъанларнынъ джаныны сыкъса да, совхознынъ ишчи кутълелери оны деръал бегендилер. Партия тешкилятында онынъ итибары кунь-куньден артты. Совхозда да якъын танышларынынъ, достларынынъ сайысы чокълашты.

Бираздан Дерменджини совхоз партия комитетининъ азасы сайлайлар. Онынъ табиятында козъге чарпкъан ве онынъ ичюн характерли хусусиетлер бар эди. Башта бир о джесюр бир киши эди. О энъ телюкели вакъытларда озюни эльде тутар, паникагъа къапылмаз. Онынънен дженкте булунгъан аркъадашлары Дерменджининъ бу хусусиетини къайд этелер. Онынъ фронткъа гонъюлли кетмеси тесадюфий дегиль эди. Дерменджининъ дигер бир хусусиети даа — онда эр заман, эр месеlege принципиаль янашмасы эди. Онынъ бу хусусиетини севмегенлер, джанлары агъыргъанлар да ола эди.

Абдулла Дерменджининъ «Ленин байрагъы» газетасында чалышкъан вакъыты.

Дерменджининъ пек севмеген бир шейи де олса, о да бош лаф, бош ишандырувлар эди. Бойле адетлерни кореджек козю ёкъ эди. «Сёзюньнен ишинъ бир олмакъ, олар арасында акслик, зытлыкъ, айырылыкъ олмамакъ керек», дер эди. Дерменджининъ бу хусусиети онынъ коммунизм идеалларынен, эемекдарларгъа терен севгисинен, оларнынъ бахтыниюн куреште озюни аджымагъанынен багълыдыр, бу хусусиетлери коммунистлер арасында онъа эр заман буюк урьмет темин эте эдилер.

Дерменджининъ чалышкъан совхозы Янъыёл шеэрининъ якъынларында ве онынъ районында. Янъыёл шеэри о заманларда Таш-

кент областында индустриясы гузель инкишаф эткен, районунда исе, кой хозайствосы махсулдар: айванасравджылыкъ, памукъчылыкъ, багъчаджылыкъ, багъджылыкъ кениш кюйылган ерлерден бири эди. Шеэрде памукъ темизлеген, шарап-коньяк, сют, отьмек, резинотехника, кирпич, консерва, ягъ чыкьарган заводлар бар. Аякькяп, эт, тикиш комбинатлары, бир чокъ окъув юртлары, олар ичинде музыка мектеби Янъыёлны яраштыралар, онъа шырныкълы, санайысы ве медениети юксек бир шеэр адыны берелер. Шимдики транспортнынъ вазиятинде эр кунъ Ташкентке бир кьач кере барып кельмек мумкюн.

Бираз вакъыттан сонъ оны шеэр партия конференциясына делегат оларакъ сайлайлар. Шеэрнинъ ве районнынъ муим хозайство, ичтимай меселелерини чезювде иштирак эткенине о ифтихар эте.

Дженк артыкъ биткен эди. Фронттан эвлерине, аилелерине юз бинълернен, миллионларнен солдатлар, офицерлер кьайталар. Олар йыкьылган, бозулган шеэрлерни, койлерни, хозайствоны аякькяа турсатмакъ, оны даа яхшы яраштырмакъ керек эдилер.

Дженктен Озьбекстангъа кельгенлернинъ арасында Дерменджининъ пек якъын достлары ве аркъадашлары бар эдилер.

Абдулла Дерменджи кунъ-куньден Озьбекстаннынъ дженктен сонъки хозайствосынынъ, медениетининъ, халкъларынынъ маддий ве медений вазияти даа юксек оладжагына, тез инкишаф этеджегине эмин эди. Озьбекстан гъает зенгин топракъ. Къар киби беяз, йипек киби гузель памугъы! Юксек инкишафлы техниканынъ сонъки сёзюнен силяланган

заводлары, фабрикалары, шахталары бар. Мавы кок, сыджакъ кунеш тубюнде шырылдап акъкъан озенлери, арыкълары.

Абдулла Дерменджи озюнинъ дюнья бакъышыны эсерлеринде акс эттирип, бир къач вакъыттан сонъ «10-нджы багъча совхозы»нда кене язмагъа башлай. Иштен сонъ акъшам ашы ашалып, орталыкътан эль-аякъ чекильген бир вакъытта, Дерменджи озюнинъ кучюкъ язы столу башында. Абажурнынъ астындан ешилъ электрикъ ярыгъы онынъ язгъан сатырларнынъ устуне тѣкюле. Гедженинъ ярысына къадар отурып язгъан вакъытлары ола.

Дерменджи бу девирде дженкте корьгенлерини, эшиткенлерини хатырлай, оларны фикрен ишлей. Дженкте олып кечкенлер бу тынч геджелерде козьлер огюнде жанланалар. О заманнынъ адамларыны, аятны, типик фактларыны олгъаны киби, реаль бир суретте косьтермек истей. Озю улу адиселернинъ сагъ шааты. Халкъ йигитлерининъ, къызларынынъ фашизмге къаршы сиялы курушини озь козюнен корьди, оларнен ян-янаша булунды. Акъикъый къараманлыкънынъ, джесурликънынъ не олгъаныны озь козьлеринен корип билди.

Багъча совхозында чалышкъан йыллары Дерменджининъ башында янъы иджадий планлар догъды. Эсерлеринде дженк девирини акс эттиререк, «Госпитальде корюшюв», «Фахрие», «Разведка», «Къамачав», «Алев» адлы икяелерини язды. 1971 сенеси Ташкентте нешир этильген «Замандашлар»адлы икяелер джыйынтыгъында, «Сайлама эсерлери»нде бу икяелер кърым-татар халкъынынъ бутюн со-

вет халкъларынен берабер къанлы фашизмге къаршы къараманджа курешини акс эттире.

Дерменджининъ «Фахрие» икяеси совет адамларынынъ фашист оккупантларына къаршы партизанларнынъ сафында, подпольеде фedaкяр курешлерини косьтере. Бу куреште къол-къолгъа рус, татар ве дигер миллетлернинъ векиллери иштирак этелер. Олар улу интернациональ принциплернен рухланаракъ, бири-бирине джан-гонъюльден ярдым этип, душмангъа сарсытыджы дарбелер эндирилелер. Оларнынъ арасында: Фахрие, Надя, Алиев, Щёткин ве дигерлери барлар. «Разведка» ве «Къамачав» икяелери де партизан аятындан. Бу учъ икяедеки адиселер денъизге якъын дагъларда, яйлада ве оларнынъ дживарларындаки койлерде олып кечелер. Автор бу ерлерни, андаки адамларны, оларнынъ урф-адетлерини, уют-арзуларыны яхшы бильгенинден, оларны усталыкънен ве нефисликнен косьтере бильди. Онынъ эсерлерининъ тили пек саде, айны вакъытта тасвирли, фикирлерини терен ве къолай анълата.

Шакъа шейми, 13 йыл — 1944 сенесинден та 1957 сенесине къадар «10-нджы багъча совхоз»ында чалышты. Онынъ эр бир тереги онъа таныш. Яз ве кузьде, емишлер пишкенде, мейвалар джыйгъанларнынъ — адамларнынъ шенъ-шад сеслери, кулюшлери, шакъалары этрафны толдура. Дерменджи бу багъчалар ичинде озюни сагълам, тендюрис дуя, бу ерлер онъа Кърымнынъ ялы боюны, догъып оськен ерлерини хатырлата. Балалыгъыны, яшлыгъыны анъдыра.

Лякин къартлыкъ якъынлаша. Сагълыгъы да о къадар яхшы дегиль. Осколкалы аягъы

агъыра, эм де юреги сызлап, раатсызлай. Башындаки эдебий яратыджылыкъ планларыны аяткъа кечирмеге вакъыт аз къала, ештирип оламам, деп къоркъа.

Совхозда Дерменджининъ итибары турмадан артты. Оны кене партия комитетине аза сайладылар. Къач кере Янъыёл шеэр партия конференциясында делегат оларакъ иштирак этти. Совхознынъ директорынен достлар, аралары пек яхшы. Муим меселелерни чезе-джекте, Дерменджининъ фикирини сорай. О эр бир ишке бутюн кучь-къуветини бере, юректен япа.

Бойлеликнен, Дерменджи дженк вакътында силялы куреште, дженктен сонъ исе хозяйствоны аякъкъа турсатузда актив иштирак эте.

1956 сенесининъ февраль айында партиямызнынъ тарихий XX съезди олды. Айны шу сенесининъ 30 июнинде КПСС Меркезий Комитетининъ шахскъа табынувнынъ акъибетлерини ёкъ этиов акъкъында къарары къабул олунды. Дерменджи совхозда чалышувнынъ сонъки йыллары кимерде Ташкентке барып келе, андаки танышларынен корюше эди. Олар да Дерменджиге мусафирликке келип кете эдилер.

1957 сенесининъ баарн. Тереклер чечек ичинде. Дерменджи эр кунъ даа кунеш догъмаздан эвель тура, салкъын сувнен ювуна ве ишке кете. Бойле баарь кунълеринден биринде оны совхоз директорынынъ кабинетине чагъырдылар. Дерменджи алель-аджеле идареге ёнельди.

Кабинетке киргеннен, директор кулюмси-реп:

— Абдулла ака, отурынъыз!— деп онъа скемле косътерди, алыны-эвалыны сорады. Сонъ онъа бир мектюп узатты. Оны Ташкентке, Озьбекстан Компартиясынынъ Меркезий Комитетине чагъыра экенлер. Дерменджи буюк бир эеджаннен Ташкентке, Меркезий Комитетке барды. Онъа «Ленин байрагъы» газетасында чалышмакъны теклиф эттилер. Бу онынъ ичюн пек буюк бир къуванч эди. 1957 сенесининъ 1-нджи майысыдан Дерменджини «Ленин байрагъы» газетасынынъ месуль секретары оларакъ тайин эттилер. Газетанынъ редакторы Абселям Ислямов Дерменджини 20-нджи сенелеринден биле, онынънен якъын таныш. Ислямов да Улу Ватан дженкиннинъ иштиракчисе, экисе де совет офицерлери. Бойлеликнен, Дерменджи «Ленин байрагъы» газетасынынъ месуль секретары, сонъра баш редакторынынъ муавини олып чалыша, дигер тарафтан онларнен макъалелер ве очерклер яза. Макъалелернинъ чокъусы эдебият акъкъындадыр. Месея, «Ленин ве эдебият меселелери», «Эдебиятта догъру ёл». «Языджыларнынъ граждан борджу» ве дигерлери. Бундан башкъа Дерменджи рус классик эдебиятына зиядесинен эмиет беререк, айры языджыларнынъ яратыджылыгъы акъкъында макъалелер яза. М. Горький, Луначарский, Маяковский, Серафимович, Фурманов ве дигерлери акъкъында макъалелери бунъа мисальдир. О эм языджы, эм журналист, эм де эдебий тенкъидчи эди.

Абдулла Дерменджи ана тилимизни пек севген ве онынъ зенгинлешмесине ярдым эткен языджыларымыздан бири эди. Дигер тарафтан Дерменджининъ рус тилине — Ле-

нин тилине, рус эдебиятына урьмети, севгиси гъает буюк эди. Бунынъ ичюн де рус тилини бутюн аяты бою терен огренмеге тырышты. рус тилини тувгъан тили киби сайды. Улу Ватан дженки вакъытында, джебэде, рус газетасында чалышмасы онъа рус эдебий тилини даа да гузель огренмеге ярдым этти.

1960—1970 сенелери — он йыл ичинде «Ленин байрагъы» газетасында кърым-татар эдебияты акъкъында Дерменджининъ бир сыра меракълы макъалелери басылды. Бизим языджыларымызнынъ эсерлерини популяризация этювде, оларнынъ хусусиетлерини, эдебиятымыздаки ерлерини анълатувда хусусан яшларнынъ иджадында Дерменджининъ макъалелери белли ер алмакътадыр. Языджыларымызнынъ аяты ве иджадий ёлу акъкъында язгъан эдебий макъалелерининъ базылары 1973 сенеси «Аят ёлунен» адлы китабында дердж олундылар. Дерменджининъ япкъан алидженап ишлеринден бири де, эдебиятымызгъа буюк авесликнен кельген бир сыра яшларымызгъа косътерген ярдымыдыр. Шу ярдым саесинде «Ленин байрагъы» газетасы этрафында, мектеп кечкен истидатлы яшларымыз бугунъде уста эдебиятчылар дереджесине котерильдилер.

Дерменджи Ташкентке кочъкенден сонъ, мен ондан бир мектюп алдым. Бу мектюбинде дженкте корьгенлерини, кърым-татар совет нефис эдебиятынынъ тарихыны язмакъ истегинини бильдире эди. Бираз вакъыт кечкен сонъ, дигер бир мектюбинде сагълыгъынынъ ярамагъаныны, огюне къойгъан бу эсас планларыны аяткъа кечирип оламайджагъыны къасеветнен къайд эте.

Бу йыллары о кърим-татар языджылар секциясынынъ дигер реберлеринен берабер, онынъ иши кенишлемесинде ве пекитильмесинде буюк роль ойнады. Языджыларымызнынъ эсерлерини козьден кечирюв ве оларны китап шекилинде чыкъармагъа ярдым этюв ишинде озюнинъ принципаль, партиявий чыкышларынен эсерлерининъ мундериджесини теренлештирмеге, нефислигини юксельтмеге ёл косьтерди.

Кунылерден биринде манъа шойле деди:
— Билесинъми, Джемиль, сагълыгъым ярамай, бу алымда бизим языджылар секциямызда, онынъ топлашувларында чыкыш япмакъ керек ола. Меселя, китап шекилинде азырлангъан шиирлернинъ, икяелернинъ эксиклерини косьтерип, джан-гонъюльден шу эсерлерни даа да зияде гузеллештирмек истейим. Базылары буны анъламайлар, джанлары агъыргъанлар да ола. Не япаджакъсынъ, эксиклик коръсем айтып тюзетмек истейим. Табиатым ойле.

О совхозда яшагъанда козьлеринен корьгенелерини икяе тарзында окъуйыджыларгъа бильдирмек истей. Бу девирде халкъымызнынъ хозяйствоны котермек ичюн къойгъан эмегини, кучъ-къуветини аджымай, насыл чалышкъаныны, бу девирнинъ хусусиетлерини, эмекдарларнынъ эр кунъки яшайышыны косьтере. «Мурат ве Таир», «Багъджы къыз» ве «Саниенинъ тою» адлы икяелери бу джумледендир. «Багъджы къыз» икяесинде Гулизарнынъ буюк бир истекнен багъча совхозына чалышмагъа кеткенини, гузель чалышкъаныны, бир аз вакъыттан бригадир олгъаныны бильдире. Совхозда энъ юксек юзюм берекети — бир

Ресимде: Абдулла Дерменджи ве омюр аркъадашы
Сельме.

гектардан 12 тонна. Гулизар бир гектардан 14 тонна юзюм алмагъа сѣз бере. Звено азаларындан Сайде къаршы чыкъа. Бунъа бакъмадан Гулизарнен чалышкъан Айше ве дигерлери бир гектардан 14 тонна юзюм алмакъ ичюн, социалист ярышына къошулалар. Кузьде социалист ярышына екюн чеккенде, бир гектардан 16 тонна юзюм алгъанлары анълашыла. Гулизарнынъ иш къараманлыгъы район газетасында къайд этиле.

Бу саде мундериджели, терен рухлу икяе Дерменджининъ «10-нджы багъча совхоз»ында чалышкъан кунълерини хатырлата ве автобиографик характер ташыгъаны козьге чарпа.

Ташкентнинъ терекли, арыкълы кениш сокъакъларыны, мейданларыны баарь кунеши

къыздыра. Дерменджи республика хозяйство-
сынынъ инкишафында иришилген мувафа-
къиетлери ичюн ве Озбекстан Компартиясы-
нынъ 40 йыллыгы мунасебетинен УзССР
Юкъары Совети Президиумынынъ фахрий
ярлыгынен мукафатлана.

Бу адиседен сонъ эки йыл кечти. 1967 се-
несининъ 5 майысында УзССР Юкъары Совети
Президиумынынъ ферманынен Абдулла Дер-
менджиге семерели фаалнетини козь огюне
аларакъ «Озбекстанда нам къазангъан ме-
дениет хадими» унваны берильди. Кене шу се-
неси Озбекстан Журналистлер Союзы Дер-
менджининъ матбуатта актив иштираги ве
«Правда Востока» газетасынынъ 50 йыллы-
гы мунасебетинен, оны фахрий ярлыкънен
такъдирледи.

Дженктен эвельки китапларындан гъайры,
сонъки йылларда онынъ беш китабы: «Аят
дестаны», «Замандашлар», «Аят ёлунен», до-
гъгъанына 70 йыл толуву мунасебетинен
«Сайлама эсерлери» нешир этильди. «Баш эг-
мегенлер» повести язылгъан къалды.*

Экинджи джиан дженкине ант эсерлер
бизни эдебиятымызда ойле чокъ дегиллер, бу
саада Дерменджининъ яраткъан эсерлери
макътавгъа ляйыкътыр. Языджы Кърымда
партизан арекетинен багълы вакъиаларны ог-
ренип, документаль материаллар эсасында
бир къач эсер язгъан эди. Сонъундан оларны
кене ишлеп, бирлештирип, озюнинъ сонъки,
буюк колемли «Баш эгмегенлер» адлы повес-
тини язды. Бойледже, дженк мевзусында

---

* Бу повесть айры китап оларакъ 1979 сенеси нешир
этильди.

язылгъан китапларымызгъа салмакълы бир эсер даа къошулды. «Баш эгмегенлер» эдипнинъ сонъки китабы олды.

60-нджы сенелернинъ сонъларында кърым-татар эдебияты хрестоматиясынынъ мейдангъа кетирилъмесинде иштирак этти. Дерменджи эдебият хрестоматиясына эсерлери кирсетилъген кърым-татар совет языджыларыны ве шаирлерини шахсен биле, оларнынъ эсерлеринен, ичтимай фаалиетлеринен теренден таныш эди. Кърым-татар эдебият хрестоматиясы тарихымызда биринджи дефа тертип этилди. Оны тертип эткенлер языджыларымызгъа, шаирлеримизге, оларнынъ эсерлерине субъектив, шахсий симпатия ве антипатия позициясындан дегиль де, принципаль, объектив, ильмий, партия позициясындан янаштылар. Иште. Дерменджи бу ишке некляйыкъ адамлардан эди.

Дерменджи энди 63 яшына кирген эди. Халкъларнынъ айткъаны киби, деликъанлыкъ, гурьдели яшлыкъ, пишкинлик чагъы да кечти. Буюк теджрибели, тынч къартлыкъ яваш-яваш, сездирмеден кельди. «Ленин байрагъы» газетасында чалышкъанына 11 йыл толгъан эди. О, озюни даа къарт да саймай, фикирлери ачыкъ, башы айдын ишлей.

1968 сенесининъ декабрь айында Абдулла Дерменджи пенсиягъа чыкъты. Партия ве укумет онынъ семерели фаалиетине юксек къыймет кесип, онъа Республика эмиетиндеки персоналъ пенсия тайин эттилер. О пенсиягъа чыкъкъан сонъ, эдебият хрестоматиясынынъ тертиби устюнде ве кърым-татар языджылары секциясында чалышмакъны девам этти. 1971 сенеси Эдебият хрестоматиясы дю-

нья юзю корьди. Бу хрестоматия Абдулла Дерменджиге унутылмаз бир эйкель олды.

Бу джумледен, «Ана тили» дерсликleri, «Земане адамлары», «Аналар яш экенде», «Октябрь ёлунен» джыйынтыклары Дерменджининь иштирагинен неширге азырланылды. Абдулла Дерменджи, Шамиль Алядин ве Юсуф Болат бирликте дёрт классик языджымыз: Шамиль Токътаргъазы, Асан Чергеев, Якъуб Шакир Али ве Керменчиклининь эсерлерини неширге азырладылар.

Дерменджи Якъуб Шакирали, Раим Тынчеров, Абдуреим Алтанълы ве дигерлерининь иджады акъкъында терен мундериджели макъалелер язды, оларнынь эдебиятымызда туткъан ерлерини косътерди.

1971 сенеси декабрь 31 куню, келейткъан янъы йыл арфесинде, «Ленин байрагъы» газетасынынь коллективи — онынь иш аркъадашлары онъа фахрий ярлыкъ такъдим эттилер. Бу ярлыкъ Дерменджиге терен итибар ве севгинен язылгъан эди. Бу Дерменджи ичюн пек къыйметли бир мукафат эди. О къуванды, шеньленди:

— Аркъадашлар мени унутмайлар. Мени пек къувандырдылар. Бахтиярым. Сагъ олсунлар, — деди.

1972 сенесининь октябрь айында меним Ташкентте олгъанымны эшитип, манъа Абдулла Дерменджи кельди. Киргенинен мени къучакълап опыти. Козълери яшланды. Бесебели, кечмишини хатырлады, мени корьгинен къуванды. Меним де юрегим ойнады, ташты. Онынънен чокътан корюшмеген эдик. Дерменджи о къадар къарт корюнмесе де, гурь сачлары чаларгъан, бираз сийреклеш-

кенлер. Бетинде 67 йылнынъ излери козьге чарпалар. Бу излер онъа даа да алидженап бир шекиль бермекте эдилер. Лякин козьлери эвельки киби яш, атешли, сеси де денъишмеген. Бойле корюшювлерде эркес киби биз де кечмишлерни хатырладыкъ, яшайышымыз, ишлеримиз акъкъында лаф эттик, танышларны, достларны анъдыкъ.

— Къартаямыз, Жемиль, къартлыкънынъ кельгенини де дуймайсынъ,— деди.

— Озюнъни насыл дуясынъ?— деп сорадым.

— Озюмни зарарсыз дуям, лякин кимерде бираз юрегим раатсызлай. Оладжакъ-олмайджакъ шейлерге, уфакъкъа-тюфекке эеджанланам. Эписи кечер, Жемиль. Бизге даа ольмеге эрте. Илериде иш чокъ, яшамакъ керек,— деди де, манъа бакъып, девам этти:— Сизни ярын саат бешке Шамильнен берабер чагырам. Мытлакъа апайынънен келнинъиз. Беклерим,— деп аякъкъа турды.

Экинджи куню саат бешке Ташкентнинъ Ново-Московская сокъагында 35 номерли эвге кельдик. Софра чешит емеклернен донатылгъан. Шу акъшамы Дерменджинен тоятоя лаф эттик.

Бир къач кунълерден мен Москвагъа къайттым. Москвагъа кельген сонъ, Дерменджиден бир-эки мектюп даа алдым. О бу мектюплеринде озь тюшюнджелери ве планлары акъкъында яза эди. Дерменджининъ табнаты ойле эди ки, о достлукъны, аркъадашлыкъны, инсанларнынъ бири-бирине севгисини, ярдымыны пек юксек къоя эди.

Меним бир якъын танышым шойле бир меракълы фикир айткъан эди:

— Инсанлар эки кысымгъа болюнелер: биринджи кысым ойле адамлар ки, оларгъа эйи бир шей япсанъ, мытлакъа тешеккюр этерлер, оны унутмазлар, сагъ ол, дерлер. Бу миннетдар, алидженап адамлар эксериетни тешкиль этелер. Экинджи кысым адамлар исе, оларгъа не къадар эйилик этсенъ де, бир капик, ич бир заман, сагъ ол, демезлер. Олар миннетдарсыз адамлардыр.

Бу танышымнынъ сёзлеринде буюк бир акъикъат бар, беллейим. Абдулла Дерменджи юкъарыда айтылгъан биринджи кысым илери адамлардан эди.

1972 сенеси Абдулла Дерменджи манъа «Аят дестаны» адлы китабыны ёллады. Бу китапнынъ ичиндеки къапында онынъ къолунен шу сёзлер язылы эди: «Бедий эдебиятта пекинип къалмама белли дереджеде ярдымы тийген Джемиль агъама урьмет ве сайгъынен. А. Дерменджи». Бу сатырлар онынъ не къадар алидженап бир адам олгъаныны косътерелер.

Абдулла Дерменджининъ омюр бою языджыларгъа, халкъымызнынъ белли сиясий эрбапларына, достларына, акърабаларына чокътан-чокъ мектюплер язгъаныны юкъарыда къайд эткен эдик. Бу мектюплер онынъ тюшюнджелерини, фаалиетини, яшагъан заманыны ве фикирлерини акс эттирелер. Умют этем, бир кунъ ола Дерменджининъ мектюплери басылып чыкъарлар ве совет окъуйджылары оларнен таныш олурлар.

Мен бу ерде онынъ манъа омюрнинъ сонъ-

ки йылларында язгъан учъ мектюбинни кетир-
мек истейим.

Биринджи мектюп. 1972 с., 23 февраль.

«Эдебият хрестоматия»мызны ёллайым.
Эдебиятымыз тарихында бу биринджи адым.
Занымджа, пек мутебер, пек кыйметли бир
иш яптыкъ.

Окъуп чыкъкъан сонъ, фикирлеринъизни
айтсанъыз, къуваныр эдик.

«Уфукъкъа догъру» эсеринъиз энди на-
боргъа берильди. Къорантанъызгъа къоран-
тамдан ве менден шахсен айрыджа самимий
селям айтынъыз. Сизге урьметнен ве сайгъы-
нен.

А. ДЕРМЕНДЖИ.»

Экинджи мектюп. 1973 с., 18 февраль.

«Кыйметли, Джемиль агъа!

Бу кунълер ичинде романынъызны сонъки
корректурасыны окъуп битирдим. Тезден чы-
къар. Менимдже, бу роман эдебиятымызнынъ
муим къазанчыдыр. Языкъ, сиз автобиогра-
фиянъызны кечикип ёлладынъыз, кириш сё-
зюни язув кечикти ве китап кириш сёзсюз
чыкъа.

Меним сагълыгъым азгъана ярамады, эвде
де хаста чокълашты. Онынъ ичюн иджады-
нъыз акъкъында макъалемни аля язып бити-
ремедим. Мытлакъа язып битирир ве басты-

рырым. Сизинъ ёллагъан материалынъыз меним макъалем ичюн пек керек олды. Бизде айтыладжакъ киби янъылыкъ ёкъ.

Джемиль агъа, къартлыкъ яхшы шей олмагъаныны сиз билесинъыз. Дженк яралары исе къартлыкъны тезлештире.

Сизге урьмет ве сайгъынен, къорантанынъызгъа селям.

АБДУЛЛА.»

Учюнджи мектюп. 1973 с., 14 октябрь.

«Къыйметли, Джемиль агъа!

Ыргъатнынъ омюри ве иджады акъкъында язаджагъынъызгъа чин юректен къуванам ве бу ишинъызни макъуллейим...

Кърым татар совет эдебиятынынъ тарихы мытлакъа язылмакъ керек. Бойле бир ишнинъ астына кирмек ичюн, чокъ материал олмасы керек. Оны китапханелерден тапмакъ мумкюн. Бунъа менде маддий имкян ёкъ, сагълыкъ да кеттикче феналаша, афизам зайыфлаша, къоллар къалтырай.

Бу иш сизинъ де къолунъыздан келир. Сиз материалгъа якъынсынъыз. Башланъыз. Элимден кельген ярдымны джан-гонъюльден япарым.

Самимий селямнен А. ДЕРМЕНДЖИ.»

Абдулла Дерменджининъ буюк арзуларындан бири кърым-татар совет эдебиятынынъ тарихыны язмакъ эди. О бу хусуста ма-

нъа къач керелер озь фикирлерини сёйлеерек, джан-гонъюльден джоша, хаяллана эди, чюнки о кърим-татар совет эдебияты догъ-гъанынынъ, оськенининъ, пекингенининъ ша-аты, иштиракчиси, совет эдебияты ичюн би-ринджи сырада курешкенлерден бири эди. Лякин онынъ хасталыгъы бу истегининъ аятка кечмесине мани олды.

1974 сенеси кельди. Совет языджылар Союзы идаресининъ кениш юбилей пленумы топланды. Бу пленум 1934 сенеси олып кечкен СССР совет языджылары Биринджи Съездининъ 40 йыллыгъы мунасебетинен чагъырыл-гъан эди.

Бу кениш пленумгъа бир чокъ белли совет языджылары, 1-нджи Совет языджылары Съездининъ делегатлары давет этильдилер. Олар-нынъ арасында Абдулла Дерменджи де бар эди. Оны, «СССРнинъ Биринджи совет язы-джылары Съездининъ 40 йыллыгъы» нишаны-нен мукафатладылар. Москвада булунгъан кунълери Дерменджи къач керелер манъа кельди. Дерменджи Ыргъат Къадырнынъ апа-йы Фатманы ве онынъ огълу — Эмильни корь-мек истеди. Мен оны оларгъа алып бардым. Ыргъатнынъ аилеси Дерменджининъ кельге-нине пек къуванды. Чокъ лаф эттик. Буюк оданынъ диварында асылгъан портреттен Ыр-гъат Къадыр бизге кулюмсиреп бакъа эди. Бу-ны корип, Дерменджи тюшюнджеге далды. Би-раздан Дерменджи 1934 сенеси Ыргъатнен совет языджыларынынъ 1-нджи Съездине деле-гат олып кельгенлерини, Ыргъатнынъ съездде Максим Горькийни къучакълап, опыкенини ха-тырлады.

Бу — онынъ Москвагъа сонъки келиши

эди. Дерменджини бир даа корьмемиз деген шей ич биримизнинь акъылына, фикирине кельмеди.

Эки йылдан, 1976 сенесининь январь 31-нде Абдулла Дерменджи вефат этти.

1976 сенеси «Москва ишчиси» нешриятында улу Ватан дженкинде иштирак эткен совет языджылары акъкъында «Къуршуннен узыюльген сатыр» («Строка, оборванная пулей») адлы китап чыкъты.

Бу эсерде Улу Ватан дженки вакътында джебэде совет языджыларынынь эки сиянен — къалемнен ве автоматнен душмангъа къаршы насыл курешкенлери акъкъында икяе этиле. Оларнынь арасында чешит яшта, чешит миллеттен талантлы адамлар бар.

«Правда» газетасынынь 1976 сенесининь 1 декабрь номеринде «Къуршуннен узыюльген сатыр» китабынынь пек керек, эеджанлы, ифтихар этиледжек бир эсер олгъаны къайд этильди. Бу мунасебетнен «Правда» газетасы шойле язды: «Улу Ватан дженки йыллары биньден зияде языджылар джебэге кеттилер. 400-ден зиядеси урушларда эляк олды. Эляк олгъанлардан 81 киши Москва эдиплери эдилер».

Абдулла Дерменджи озю бизим арамызда олмаса да, онынь язып къалдыргъан эсерлери бизим миллий эдебиятымызнынь осювине хызмет эте. Онынь тарихий вакъналарны аньдыргъан мукаяфатлары — «Шуретли ярарлыкълары ичюн», «Кавказнынь мудафаасы ичюн», «Улу Ватан дженкинде 1941—1945 сенелери Германияны енъиш ичюн», «Улу Ватан дженкинде енъишнинь 20 йыллыгъы», «СССР сиялы къуветлерининь 50 йыллыгъы» медалле-

ри онъа унутылмаз эйкельдирлер. Омюрининъ
45 йылы КПСС сафларында кечти.

Улу Ватан дженки джебэлеринде къолла-
рында къалеми ве автоматынен, къаныны-
джаныны аджымай, урушкъан Абдулла Дер-
менджининъ нумюне олмагъа ляйыкъ аятыны
окъуйыджыларгъа бильдирмек истегинен бу
хатырлавларны яздыкъ.

На крымско-татарском языке

СЕЙДАМЕТ ДЖЕМИЛЬ

АБДУЛЛА ДЕРМЕНДЖИ

Литературный портрет

Редактор *Ю. Болат*

Рессам *О. Галицкая*

Ресимлер редакторы *В. Немировский*

Техникий редактор *Н. Джораева*

Корректор *Л. Дерменджи*

ИБ 834

Басмаханеге берильди 19. 01. 79. Басмагъа рух-
сет этильди 03. 11. 81. Р 09172. Форматы 70X90^{1/32}.
Басмахане кягъыты № 1. Эдебий гарнитура.
Юкъары басма. Шартлы басма л. 3,8. Нешир
л. 3,65. Тиражы 2000. Сымарыш № 187. Фияты 25 к.
Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат
нешрияты. 700129, Ташкент, Навоий сокъагъы, 30.

Озъбекстан ССР Нешриятлар, полиграфия ве
китап тиджарети ишлери боюнджа Девлет ко-
митетининъ Ташкент «Матбуат» полиграф ишти-
сал бирлешмесинде, 2-нджи басмаханеде басыл-
ды. Янъыёл шеэри, Самаркъанд сокъагъы, 44.

Сейдамет, Джемиль.

Абдулла Дерменджи: Эдебий сурет,—Т.:
Эдебият ве санъат нешрияты, 1981.—104 б.

Қыолунъыздаки бу китап мерум журналист Джемиль Сейдамет тарафындан 1976 сенеси язылгъан эди. Языджынынъ омюр ёлу ве иджадий фаалнетини якъындан билген къалем-деш достларындан бири олгъан Джемиль Сейдамет, бу китапта онынъ бедний эсерлерини тереиден талиль этмекни алдына макъсад этип къоймаса да, эдебиятымызда, озъ девиринде белли ер туткъан языджы ве тенкъидчи Абдулла Дерменджи акъкъында язгъан бу хатырлавларыны эдебий сурет сериясында сизге, азиз окъуйыджыларымызгъа такъдим этемиз.

Сейдамет, Джемиль. Абдулла Дерменджи. Литературный портрет.

8С(Тат)

САЙГЪЫЛЫ ОКЪУЙЫДЖЫЛАРЫМЫЗ!

Гъафур Гъулам пешриятъ тарафындан 1982 сенеси языджыларымыздан *Юсуф Болатнынъ «Алим»* романы, *Рустем Алиевнинъ «Сельбилер эбедий яшайлар»*, *Лютфие Софу ве Риза Фазылнынъ «Аметханнынъ йылдызы»*, *Ибраим Пашининъ «Бир афта»*, *Эрвин Умеровнынъ «Йылдызларгъа догъру»*, *Аджы Абла Эмировнынъ «Танъны къаршылап»*, *Самедин Шукюрджиевнинъ «Учансуб тамчылары»*, *Закир Къуртнезировнынъ «Сен кульгенде»*, *Эскендер Фазыловнынъ «Седжде»*, *Амет Мефаевнинъ «Танълар»* адлы китаплары нешир этиледжек!

Айни заманда яш къалемдашларымызнынъ «Къарылгъачлар» адлы шиирлер джыйынтыгъы ве балалар ичюн А. С. Пушкиннинъ «Балыкъчы ве балычыкъ акъкъында масал» китабы басыладжакъ.

Бу китапларны сатын алмакъ ичюн яшагъан ерлеринъиздеки китап тюкянларына кунъ эвельден кирип сымарышлар япмакъны унутманъыз.